Frikonkurrencen og Socialismen

af

Fernando Linderberg

Fernando Linderberg
Frikonkurrencen og Socialismen
Lehman & Stages Forlag
1895
Danmarks præster og lærere
i ærbødighed tilegnet
Forfatteren
*
Digital udgave 2026
grundskyld.dk
retskrivning lettere moderniseret

Hvis kristendommen lærtes og forstodes i sin Stifters ånd, ville den nuværende samfundsorden ikke vare en eneste dag.

Emile de Laveley

Et vist mål af velstand hører med til betingelserne for en menneskeværdig eksistens. – Den fri konkurrence har skabt et nyt monopol, kapitalens , under hvis tryk utallige er bragt i en tilstand, der i det væsentlige ikke er forskellig fra slavernes i den gamle verden.

Biskop Martensen.

Det er en glædelig kendsgerning, at den sociale reform, der er kaldet til at bære millionerne op til et højere sædelighedstrin, også er det eneste middel, der kan føre til befæstelse af nationens økonomiske og politiske magtstilling.

Lujo Brentano.

Vi kender verdenshistorien tilstrækkelig til at vide, at man kunne skrive en lang og tragisk historie om de forsømte lejligheder. Men det ser desværre ud til, at de rige har alt for lidt kendskab til denne del af historien.

Fr. Naumann

Til trods for, at jeg er uenig med forfatteren i mange stykker, navnlig i bogens sidste del, og til trods for, at jeg ikke er socialdemokrat, medgiver jeg hans fremstilling min anbefaling, fordi den synes mig i en klar og overbevisende form at kaste lys over de ulykkelige samfundsforhold, som har udviklet sig i dette århundrede, og at anvise en retfærdig vej til en forbedring deraf uden voldsom omvæltning. I hvilken udstrækning denne vej er farbar, skal jeg ikke udtale mig om; men jeg råder særlig præster og lærere til at gøre sig bekendt med denne læseværdige bog og vel overveje dens indhold. Den er frugten af et Kristent menneskes alvorlige og omhyggelige arbejde,

Testrup Højskole, juli 1895

Jens Nørregaard

Skjul jer ej bag vindvets piller
Borgermænd og fine fruer;
Folket, som på pladsen stiller,
ikke eders lykke truer;
ti den hånd, som fanen holder,
er til livets dåd bestemt,
og i fanens dybe folder
er retfærdigheden gemt.

Luk ej vindvet, hør de sange,
som ud over byen vælder,
lyt til teksten, vær ej bange,
den om folkets kamp fortæller,
I den sang bør slægtens sukke,
I den tekst bor håbets ord,
Må ikke vindvet lukke
For det stolte folkekor.

Denne hær er landets sønner,
For kultur de går i striden,
Skaffer lys til usle rønner,
Flytter grænser, løfter tiden,
Fanen den er samlingsmærket,
Som for slægten; tanke stod,
Ug med sang vi går til værket
Med uovervundet mod.

Gamle borger, fine frue,
Hils på fanen, lyt til sangen,
Fanen skal i solen lue
Ordene ta' hjertet fangen,
Det som lider, det som savner,
Håber, venter, vinder sejr,
Det som tidens tanker favner,
Slår i dag hos folket lejr.

A. C. Meyer.

Indhold

Forord. 8

Frikonkurrencens æra. 9
I. Arbejderne og statsøkonomerne..... 11
II. Forandrede sociale vilkår..... 22
III. Den bestående tilstand..... 29
IV. Udbytningens former. 45
V. Individet og samfundet. 50
VI. De sociale vilkår og den sædelige og åndelige tilstand..... 69
VII. Den sociale fallit. 96

Forord.

Forrige år skrev jeg i tidsskriftet *For Kirke og Kultur* i anledning af et dér offentliggjort foredrag af professor Morgenstjerne en mindre afhandling om frikonkurrencen og socialismen, hvilken udkom i særtryk og udsolgtes i løbet af kort tid. Fra først af var det nærmest hensigten, at nærværende bog kun skulle have været en ny lidt forøget udgave af nævnte skrift. Det blev mig imidlertid snart klart, at skulle det lykkes at sprede noget virkeligt lys over de her omhandlede store og så dybt indgribende spørgsmål, blev det nødvendigt at udarbejde en hel ny bog. Det er da denne, jeg hermed forelægger. Kan den blive modtaget med noget af den velvilje, som blev det ovennævnte mindre skrift til del, vil den forhåbentlig kunne bidrage noget til at fremkalde den forståelse af tidens sociale opgaver, som der trænges så hårdt til under de forestående reformationer.

København i juli 1895,
Forfatteren

Frikonkurrencens æra.

Millionæren og proletaren er begge sygelige udvækster, og dersom vi nogen sinde bliver en kristen nation, vil de begge forsvinde.

Thomas Burt.

I. Arbejderne og statsøkonomerne.

Da maskinerne kom frem, fandt fabrikanterne i England, at hvert minut var så kostbart, at det gjaldt om at gøre arbejdsdagen så lang som mulig. Der blev derfor gennemgående i de engelske fabrikker arbejdet 15-16 timer om dagen, og ikke sjældent gik arbejdstiden i dette stolte for sin frihed berømte land op til 19 til 20 timer i døgnet.

Med henblik på den moralske nedværdigelse, som denne arbejdernes trældom gav sig udslag i, erklærede selv førsteministeren Robert Peel, at "Intelligensens store værk, maskinernes fuldkommenhed, blev til den bitreste forbandelse for nationen i stedet for til velsignelse".[1]).

Med disse forhold for øje kunne der være grund til at vente, at kirkens ordførere som de naturlige våbendragere for de sædelige livsværdier ville have løftet et hærskrig imod uretfærdigheden, og at nationaløkonomerne ville have trådt i skranken for andre og bedre forhold.

Men det skete ikke.

Det var arbejderne selv, der måtte vække de sovende samvittigheder og tilkæmpe sig retten.

Omkring ved 1830 – få år efter, at arbejderorganisationerne havde tilkæmpet sig retten til at eksistere – begynder virksomheden for at indskrænke arbejdstiden til 10 timer om dagen. På dette krav svarer fabrikanterne så godt som enstemmigt, at indskrænkningen af arbejdstiden til 10 timer daglig vil være ensbetydende med undergang for den blomstrende engelske industri. Og både statsmændene og nationaløkonomerne slutter sig til fabrikanterne.

Da kravet nåede frem til parlamentet, rejste John Bright, der ved sin kamp imod korntold lovene indlagde sig så store fortjenester, sig og holdt en tale imod den nævnte indskrænkning af arbejdstiden, hvori han bl.a. udtalte:

"Da jeg føler mig overbevist om, at forslaget vil skade og tilintetgøre landets vigtigste interesser, fordi jeg tror, at det står i modsætning til alle grundsætninger for en sund lovgivning; da det ikke betyder andet over for arbejdsklassen end en besnæring, da det kun

[1] Lujo Brentano: Arbejdsydelsens forhold til arbejdsløn og arbejdstid s.18.

forsvares af folk, der mangler ethvert kendskab til fabriksøkonomi, da jeg anser det for en af de sletteste forholdsregler, der nogen sinde er iklædt lov-form, og da så vel industriens fornødenheder som arbejderens og arbejdsgiverens krav ville gøre det nødvendigt atter at afskaffe den, dersom den blev lov, da dette er min overbevisning, ser jeg mig nødsaget til på det bestemteste at modsætte mig overgangen til anden behandling."[1])

Denne John Brights betragtning fandt tilslutning hos en hel række af nationaløkonomer, som havde sæde i parlamentet. Og udenfor parlamentet mødte den nationaløkonomiske forfatter Senior med den påstand, at hele nettoudbyttet faldt i fabrikdriftens "sidste" time, hvorfor forkortelse af arbejdstiden ville være ensbetydende med en standsning af hele det industrielle liv.[2]

Med hele den offentlige sagkundskab imod sig måtte arbejderne kæmpe for den forkortede arbejdsdag omtrent 20 år. Først i 1847 – afgørende først 1850 – blev den offentlige mening så vidt vundet for sagen, at det blev muligt, trods fabrikanternes og nationaløkonomernes ildevarslende spådomme og ihærdigste modstand at gennemføre den 10 timers arbejdsdag, der dog som en af loven foreskreven foranstaltning kun kom til at gælde for kvinder og unge mennesker. Virkningerne af loven blev imidlertid meget snart, at den i praksis også kom til at gælde for mændenes vedkommende".[3]

Men den blomstrende engelske industri gik ikke til grunde. Tværtimod blomstrede den mere frodigt end nogen sinde før.

"Da arbejdstiden blev afkortet, viste det sig snart, at de enkelte arbejderes arbejdsevne steg med afkortningen af arbejdstiden, og at særlig de unge arbejdere præsterede ikke blot mere, men også bedre arbejde i den afkortede arbejdsdag end tidligere, da de udmattedes ved uafbrudt arbejde uden afbrydelse til den fornødne hvile og rekreation".[4]

I 1835 var der i England af bomuldsspinderier og væverier 1.262 med 109.626 maskinstole og 220.134 arbejdere. I 1890 var der af

[1] Brentano anf. skr. S. 20.
[2] Brentano anf. skr. S. 20.
[3] Jævnf, Birger Hansted: Englands fabrik- og værkstedlovgivning s. 87.
[4] Samme anf. Skr. s. 138.

samme slags spinderier og væverier 2.538 med 615.714 maskinstole og 528.795 arbejdere[1].

I stedet for at gå til grunde viste det sig i løbet af 40 år, at fabrikkerne, maskinstolene, tenene og arbejderne blev dels omtrent, dels mere end fordoblede. På samme tid viste det sig, at hver enkelt arbejder ikke blot frembragte lige så meget i de forkortede arbejdstid som før i den længere, men endogså mere. Arbejderne fik ret på alle punkter, det var fabrikanterne og de sagkyndige nationaløkonomer, der fik uret, blev skuffede og gjort til skamme.

Med berettiget selvfølelse ser arbejderne derfor tilbage på de vundne sejre. Ved Trades Unions årskongres i september 1891 udtalte den bekendte leder, Th. Burt, med henblik herpå, bl.a.

"Nationaløkonomerne fortalte os, at lønnen rettede sig fuldstændig efter tilbud og efterspørgsel. Men vi har fortalt dem noget andet, at arbejderne er noget andet end varer – at de ikke er bomuldsballer, kultønder eller sukkerfustager, men at de er væsener, at de har en sjæl, at de er mennesker, og at de må behandles som mennesker"[2].

Udviklingen er senere fremdeles gået i den af arbejderne krævede retning. Gennemgående er arbejdstiden nu kun ca. 9 timer om dagen, og i ikke ringe udstrækning er 8 timers dagen allerede en levende kendsgerning.

Måtte dette tjene til vidnesbyrd om, at arbejderne ofte ser mere, end nationaløkonomerne forstår!

Det er i vid udstrækning arbejderne, der har omdannet statsøkonomien i England. Det samme har de, og må de fremdeles gøre mange andre steder, særlig hjemme iblandt os selv.

Den forkortede arbejdsdag står overalt på arbejdernes program. Men her som andre steder udgør kravet om den forkortede arbejdsdag kun en del af arbejdernes program. Den egentlige tanke, der har fanget arbejdermillionernes tro og håb, er socialismens store ide, den sociale stat. Det er socialismen, der viser en enestående evne til dag for dag i voksende grad at trænge ind og sætte liv i de store, brede og træge og i virkeligheden mest konservative og for nye ideer mindst tilgængelige folkelag.

---

[1] Brentano anf. Skr. s. 21.

[2] Programmet 22. september 1891.

Alle vegne ligger socialismen nu i luften. Den er ikke blot snart den eneste luft, hvori arbejderne drager ånde, dag for dag trænger den ind og vinder begejstrede tilhængere blandt fordomsfrie mænd og kvinder både i dannelsens og i rigdommens folkelag.

Rent på forhånd må vi derfor slutte, at den må have nogen af sandhedens tændende og fængende kræfter i sig. Men ikke des mindre ser vi endnu for det meste vore hjemlige nationaløkonomer optræde på samme måde over for socialismen som i sin tid de engelske over for den forkortede arbejdsdag.

Et særligt karakteristisk eksempel i denne retning foreligger fra den nationaløkonomiske professor Bredo Morgenstjerne i Kristiania.

I april-heftet for 1894 af tidsskriftet *For kirke og kultur* rejste professoren det spørgsmål: kan det social-demokratiske program gennemføres?

Ved sin besvarelse heraf går professoren ud fra, at socialismen hviler på en teoretisk vildfarelse.

Denne vildfarelse giver sig udtryk i den antagelse. At den kapitalrente, hvorpå hele den kapitalistiske samfundsøkonomi er bygget, kan afskaffes. Men dette, påstår han, er umuligt. Den nyere statsøkonomi skal have godtgjort, at kapitalrenten har sin oprindelse derfra, at menneskene vurderer de goder, der straks står til deres rådighed, højere end dem, som først fremtiden vil bringe. Socialismens umulighed godtgøres derfor alene deraf, at kapitalrenten, som nissen med flyttelæsset, ville holde indtog selv i den socialistiske stat.

I øvrigt er professorens betragtning denne:

Socialismen kræver en væsentlig lige formues- og indtægtsfordeling. Men denne kan kun anses for et gode, hvis den enten kan føre til en meget betydelig forøget produktion eller til store besparelser, ti uden det vil ligheden kun blive en lighed i fattigdom. Men nogen synderlig større evne til at frembringe særlig næringsmidler er der ingen grund til at vente, og større besparelser ville kun kunne indvindes på militærvæsenets område. Den evige fred, der er forudsætningen for større militære besparelser, er imidlertid lige så usikker som uafhængig af det rådende produktionssystem.

Umuligheden af at gennemføre socialismen bliver så meget mere klar, når man betænker, at produktionsudbyttet under den social-demokratiske stat vil blive væsentlig formindsket, idet egeninteres-

sen og det private initiativ vil svækkes eller ganske bortfalde under det social-demokratiske system.

"At afskaffe privatkapitalen og derved ophæve egeninteressen som økonomisk drivfjeder, og at indføre fællesproduktion ville derfor være at slagte den høne, som lægger guldæg. Man ville kanske i øjeblikket opnå noget til fattigdommens lindring, men man overskærer livsnerven for den enkeltes foretagsomhed og forsynlighed. Bevidstheden om, at han arbejder for sig selv og sin egen fremtid".

Man vil ikke kunne anspore dygtigheden, omtanken, iveren således som nu, da man "i følelsen af, at man er sin egen lykkes smed. At man ved sin egen frie handling, uafhængig af alle autoriteters vilkårlige afgørelse kan hente sig sit arbejdes og sine anstrengelsers frugter".

"Bortset fra den uheldige virkning, som det stærke indgreb i den personlige handlefrihed vil medføre i økonomisk henseende, vil en så betydelig begrænsning af friheden fra statens side være et indgreb i individets naturlige ret til at råde over sine personlige kræfter og deres frugter og derigennem lede til en formindskelse af samfundets sum af lykke".

"Medens man nu kan vælge mellem at arbejde for egen eller for fremmedes regning, så tvinges man i den social-demokratiske stat til at arbejde for statens regning. Medens man nu selv kan vælge arbejdets art efter sin egen lyst eller de udsigter, som man synes, at faget frembyder, måtte den socialdemokratiske stat sætte sine borgere til det arbejde, som med nødvendighed måtte udføres, for at de forhåndenværende menneskelige behov skulle tilfredsstilles, og forbyde, at der blev arbejdet på områder, hvor staten fandt, at produktion var overflødig".

"Men selvstændige folk synes nu en gang bedst om at arbejde på den måde, til den tid og på det sted, som de selv bestemmer; selvstændige folk ønsker at kunne forlade et sted og tage fat på et andet. Arbejde mindre på en tid og mere på en anden osv."

"Også denne indskrænkning i friheden, denne krænkelse af selvstændighedsfølelsen vil gøre det socialdemokratiske program uigennemførligt".

"Men i lige så høj grad ville dets gennemførelse hindres ved den strid, hvori den af socialdemokratiet tilstræbte kunstige lighed mellem menneskene kommer med menneskenes karakter og tilbøjelig-

heder. Dette at være alle andres lige, blot at være et nummer iblandt andre numre er menneskenes inderste tilbøjelighed imod; tværtimod vil enhver være noget for sig selv, udmærke sig frem for andre, det være i en snæver kreds eller i det store samfund. Men under den socialdemokratiske samfundsordning kan der ikke gøres brud på lighedsprincippet, uden at den hele ordning sættes i fare".

Hertil kommer desuden, at man "ikke i den socialdemokratiske stat kan tænke sig tilværelsen af noget personligt tjenestetyende, hvad der for store kredse af samfundet er ensbetydende med i væsentlig grad at forandre formerne for vor tids husliv. Resultatet bliver da det uundgåelige, at tilfredsstillelsen af de daglige behov i stor udstrækning måtte henlægges til store anstalter. Men med denne familielivets opløsning tabes ikke blot en væsentlig moralsk kraft for samfundet, men også meget af det, som for fattig og rig udgør livets bedste indhold, det fortrolige samliv i hjemmet, hvorpå livets bedste lykke beror".

Den social-demokratiske produktionsordning medfører et uhyre statsmaskineri og lægger en overordentlig forøget magt over borgerne i de styrendes hænder. "dette skaber store vanskeligheder og lægger et tryk på menneskene, som i længden vil blive uudholdeligt. Er det allerede nu så, at den offentlige bedrift i reglen er den private underlegen i evne til at give udbytte, må det så meget mere blive tilfældet, når den offentlige bedrift skal omfatte alle produktionens grene«.

"Vil man ikke hengive sig til den drøm, at den menneskelige natur med et slag skulle kunne forandres, må det socialdemokratiske samfund regne med gode og slette mennesker ligesom de nuværende. Og da netop de socialdemokratiske forfattere skildrer de nuværende mennesker som slette, bestikkelige, hårde og fordærvede, så er det den besynderligste selvmodsigelse af de samme forfattere at gå ud fra, at i den socialdemokratiske stat alle mennesker ville blive gode og ædle, besjælede af broderkærlighed og almenånd".

En særlig vanskelighed frembyder værdiansættelsen. Under den nuværende ordning regulerer alle priser sig selv gennem tilbud og efterspørgsel. Denne fri ombytning ophører i det socialdemokratiske samfund. De enkeltes ydelser må derfor takseres. "Men at finde den rette målestok for en sådan vilkårlig prisansættelse synes omtrent umuligt".

Den socialdemokratiske ordning medfarer endvidere fare for overbefolkning. "Hvor ansvaret for sit og sin families underhold flyttes fra den enkelte over på staten, falder det bånd, som omsorgen for udkommet lægger på ægteskabsstifteren, væk".

Socialdemokraterne fæster næsten udelukkende deres blik på en enkelt del af de fattige, nemlig dem, der stiller deres arbejdskraft til andres rådighed, lønarbejderne, det industrielle proletariat og overser, at der findes lige så megen fattigdom blandt fiskere, små jordbrugere, håndværkere, små handlende og andre folk, der ikke står i andres tjeneste , som blandt fabriksarbejderne.

Kernen i den socialdemokratiske agitation er påstandene om, at fabriksherrerne udbytter deres arbejdere, og løfterne om, at dette skal blive hindret i den socialdemokratiske stat.

"Lige så vist som der er et uhyre misforhold mellem de temmelig begrænsede interesser – løn-arbejdernes – og den fuldstændige økonomiske og sociale, ja endog religiøse og moralske omvæltning af samfundsordenen, som for deres skyld kræves iværksat, lige så vist tør det betvivles, at et program, der indeholder et sådant misforhold mellem mål og midler, vil kunne vinde tilstrækkelig tilslutning og magt i samfundet til at kunne gennemføres. Navnlig tør det antages, at selvejende banders omvendelse til socialdemokratiet – om den nogen sinde kommer – i ethvert fald vil tilhøre en temmelig fjærn fremtid".

Med hensyn til overgangen til den socialdemokratiske ordning møder de mest uoverstigelige vanskeligheder. Overgangen kan næppe foregå gennem en simpel konfiskation af enkeltmands lovlige ejendom.

Det ville føles som en så blodig uret, at det ikke ville kunne ske uden de voldsomste samfundskampe. Men skulle på den anden side staten betale for alle produktionsmidler, er man i forlegenhed med, hvorledes disse enorme pengemidler skulle tilvejebringes, og hvorledes den ny ordning skulle kunne forenes med tilværelsen af den rigmandsklasse, som på denne måde ville vedblive at bestå, idet rigdommen blot ville skifte form". Overgangen er derfor "utænkelig uden en revolution, et brud med det bestående".

Da den socialdemokratiske stat er uforenelig med alt slags hærvæsen og store militærudgifter, vil der ikke kunne eksistere et socialdemokratisk samfund midt inde imellem andre stater på den nuvæ-

rende samfundsordnings grund. Derfor kan man ikke tænke sig, at det socialdemokratiske program kan indføres, uden at det sker med et slag over større dele af den civiliserede verden, hvad der heller ikke forøger udsigterne til dets gennemførelse.

Man kan derfor med tryghed påstå, at "socialdemokratiet i virkeligheden ved en nærmere betragtning opløser sig i et gøglebillede, som det er forgæves at jage efter, og som det er beklageligt, at en stor del af samfundets kraft spildes på at jage efter.

Efter således at have gjort det af med socialismen slutter professoren med følgende for ham karakteristiske betragtning:

"Den broderkærlighed , som skal til for at løfte menneskene og lindre deres onder, må have sin rod i en kærlighed, der er større og mere fuldkommen end den, der findes i noget menneskebryst. Skal der overhovedet findes noget virkningsfuldt lægemiddel mod fattigdommen, må det søges i en sådan broderkærlighed, der formanede at gennemtrænge de forretningsmæssige forhold mellem mand og mand, mellem køber og sælger, arbejdsgiver og arbejder med den kristelige morals ånd. Og som bragte os noget nærmere opfyldelsen af buddet: "Har du to kjortler, så giv den ene til din broder, som ingen har". Kristendommen har hidtil haft og vil altid bevare det skønne privilegium at være kilden og moderen til omtrent alle menneskekærlige indretninger til lindring af menneskelig nød og elendighed".

"Når jeg siger dette, vil kanske en og anden mene, at jeg drager et fremmed element ind i behandlingen af et samfundsspørgsmål. Men efter min opfattelse har vi ikke her at gøre med et ublandet sådant. Det onde, der søges lægt, kan overhovedet ikke læges eller væsentlig mildnes alene ved nogen ydre reform af samfundsordenen. Der kræves tillige en indre reform, hver enkelts reform af sig selv, af sit sindelag og sin handlemåde mod sine medmennesker".

Så vidt professor Morgenstjerne. Når vi så udførligt har gengivet hans betragtning, er det fordi, at den er så typisk for de almindelige indvendinger, der daglig gøres imod socialismen.

Vi har her skuespillet fra England gentaget på ny. Arbejderne kræver en bestemt praktisk ordning for at opnå arbejde, brød og åndelig udvikling. Professoren svarer med at henvise til broderkærlighed, kristelig ånd og hver enkelt menneskes reform af sig selv. Vi benægter hverken nødvendigheden af den kristelige ånd, broderkærligheden eller reformationen af de enkelte mennesker. Men det skal

siges, så det kan høres, at det ikke er for at henvise til disse religiøse og etiske magter, at vi anvender statsøkonomer. Det er præsternes og pædagogernes sag at virke for den religiøse og etiske opdragelse. Har statsøkonomerne ikke andet at sige os end at henvise os til religion og etik, så beviser de dermed kun, at de er uduelige og ubrugelige til deres hverv, at de på statsøkonomiens vegne erklærer sig fallit over for det sociale spørgsmål.

En åben tilståelse om fallitten ville da også gøre et langt bedre indtryk end det forsøg på at give den sagkyndige autoritets overlegne rolle således, som professor Morgenstjerne gør, på samme tid, som han i sin hele fremstilling viser, at hans opfattelse ligger lige så milevidt fra alle forudsætninger i livets virkelige verden som fra selv det mindste gran af forståelse af, hvad socialisme er, og hvad socialismen vil. Med hensyn til den bestående tilstand mener professoren,

1) at hvert enkelt menneske er sin egen lykkes smed, der uafhængig af alle autoriteter efter egen lyst vælger, hvad arbejde det vil, og arbejder, når og hvor det vil, og selv henter arbejdets frugter;

2) at det er en drøm at vente, at menneskene vil blive væsentlig bedre, end de er;

3) at den offentlige Bedrift er den private underlegen.

Med Hensyn til fremgangsmåden er professoren af den anskuelse,

4) at socialdemokratiet kun tænker på Fabriksarbejderne, men slet ikke på middelstandens forskellige klasser, medens det dog kræver en både social, religiøs og moralsk omvæltning;

5) at overgangen til den ny ordning kun kan ske ved revolution, idet det dels vil være umuligt at skaffe de fornødne pengemidler til ekspropriation, dels vil være umuligt at forene den ny ordning med den rigmandsklasse, som ville skabes ved ekspropriationen.

Endelig påstår han angående det socialistiske samfund,

6) at det kræver en kunstig lighed, hvorefter alle skal have samme indtægt, og hvorunder enhver kun bliver et nummer lige med alle andre numre;

7) at egeninteressen og det private initiativ forsvinder, og med det den enkeltes ansvar for familie og børn;

8) at der ikke kan findes noget tjenestetyende, hvorfor huslivet og dermed familielivet opløses;

9) at der ikke vil findes nogen målestok for værdisættelsen af den enkeltes arbejde;

10) at militærvæsenet er uafhængigt af produktionssystemet, men at den socialistiske ordning er uforenelig med noget som helst hærvæsen, hvorfor et sådant socialiseret samfund ikke vil kunne bestå iblandt kapitalistiske stater.

Idet vi henleder opmærksomheden på disse påstande, hvis værdi de følgende afsnit forhåbentlig vil tjene til at belyse, tager vi afsked med professoren i Kristiania.

I modsætning til den af ham fremlagte betragtning må vi erkende, at det gør et langt mere ædrueligt indtryk, når den danske professor i nationaløkonomi, Harald Westergaard – hvor uenige vi end i øvrigt kan være med ham – ganske åbent tilstår, at den herskende nationaløkonomi ikke kan give svar på de sociale spørgsmål.

Han skriver: "Den ældre nationaløkonomi gjorde ved første øjekast indtryk af at være en så godt som fuldfærdig bygning. Der kunne hist og her være et og andet, der kunne trænge til at udføres lidt mere omhyggeligt, eller som senere forfattere kunne pynte på, men i det væsentlige var den store tankebygning færdig til at tages i brug. *Dette har vist sig at være en illusion. Der stod vel en bygning, men dm manglede fundamenter*".[1]

Altså, i følge professor Westergaards ganske oprigtige tilståelse mangler den herskende nationaløkonomi grundlaget, hvad der med andre ord vil sige, at den *svæver i luften*. Men en bygning, der på grund af manglende grundlag svæver i luften, er jo i virkeligheden intet andet end et *luftslot.*

Et sådant kan være herligt at se på, men til bolig for levende menneskebørn egner det sig dårligt.

På samme måde går det med den herskende nationaløkonomi. Hvor skøn og harmonisk den end tager sig ud i teorien – i praksis har dens følger dog været, at utallige menneskesjæle er bleven trampede i støvet under dens tag, c: i kraft af dens ideer.

Heldigvis er der da også andre nationaløkonomer, der ikke blot er kommet så langt, at de med professor Westergaard tør tilstå den gamle nationaløkonomis brøst, men som også har vist mod til at ved-

[1] Indledning til *Studiet af Nationaløkonomien*, København1891. s.2.

kende sig en ny, som har vist evne og vilje til at anerkende de ideer, socialismen har sat ind i verden. Hvad dette er for ideer, hvilken berettigelse og bekræftelse disse ideer finder i livets praktiske forhold, skal det være opgaven at vise i den følgende fremstilling.

Her skal endnu kun til slutning anføres følgende mere tillidsvækkende udtalelser af en tredje nationaløkonom, docent ved Københavns universitet, dr. C. Wilkens:

"Det er videnskaben, som er socialismens fader, og kristendommen, der er dens moder.

Billedet af socialismen, således som den er tænkelig og mulig, er meget tiltalende.

Vil den kunne gennemføres og opretholdes?

Det får den historiske udviklingsproces at vise. Almenfølelsen er fremgang. Der er derfor også mulighed for, at de sædelige, bærende kræfter, som kan føre socialismen til sejr, kan blive tilført menneskene. Men selvom den ikke *helt* nås, den er dog et *stort* og et *skønt* ideal, og også idealer er magter, lysende stjerner, der fører menneskeheden frem. Men menneskene er endnu aldrig kommet netop derhen, hvor de under kampen for idealerne ventede at komme."[1])

[1] Af et foredrag i Den sociale Oplysnings Forening 1894.

II. Forandrede sociale vilkår.

Det er endnu kun de færreste, der er bleven opmærksomme på, at det sociale spørgsmål, der nu sætter hele verden i bevægelse, i vore dage er et ganske andet end i de svundne tider. I de foregående århundreder var det sociale spørgsmål spørgsmålet om, hvorledes den mangel i ernæringsmidlerne , der hindrede, at alle munde kunne blive mætte, skulle kunne blive afhjulpet, hvorledes produktionsdygtigheden skulle kunne øges, hvorledes de forhold, der hindrede produktionen, skulle kunne fjernes. Menneskene stod så langt tilbage i at gøre sig jorden underdanig; redskaberne var så ufuldkomne, sygdomme, særlig epidemierne hærgede så frygteligt, de næsten aldrig standsede borgerkrige lamslog det fredelige arbejde således, at det noget nær var umuligt, at alle munde kunne blive mætte og alle kroppe blive klædte. Da hertil kom, at det højere kulturarbejde kun kunne fremmes af dem, der fritoges for det daglige slid, var det udbytningssystem, i kraft af hvilket nogle mennesker lever på andres bekostning, til en vis grad retfærdiggjort. De herskende klassers forsyndelse lå i hvert tilfælde overvejende deri, at de ikke med fornøden kraft søgte efter og arbejdede på at finde veje og midler til at udrive masserne af armodens trældom.

Men nu er alt dette forandret. De redskaber, der nu står til menneskenes tjeneste, har nået en fuldkommenhed, som ingen tidligere slægter havde kunnet ane selv i deres stolteste drømme. Det herredømme, som menneskene har opnået over naturens kræfter, overgår selv de dristigste forventninger. Rigdommen vælder frem af jorden med en overflødighed, som fædrene, hvis de kunne se den, ville betegne med den erklæring, at markerne flyder med mælk og honning.

Hvis det var gået, som de store opfindere havde håbet, ville alle trældomslænker for længst været sprængte og menneskenes liv forvandlet til højtidsdage.

I oldtidens Grækenland og Rom måtte et flertal på 75 pct. af menneskene leve som slaver, for at et mindretal på 25 pct. kunne leve som kongelige sjæle. Men fra den første stund, da der begyndte en teknisk udvikling, som stillede maskiner til menneskenes tjeneste, ventede man, at anvendelsen af maskinerne skulle føre til slavernes frigørelse. Ved vandmøllens fremkomst sang digteren Anti-paros:

"I slaver, som drejer møllens hjul,

Spar eders hænder og sov i fred;
Lad det skraldende hanegal lyde forgæves,
Det forkynder dagens komme,
Men I kan sove;
Demeter har befalet det,
De unge kvinders arbejde udføres af najader;
Smidige og lette drejer de møllens hjul;
De griber om egerne og bevæger den tunge møllesten.
Lev nu uden arbejde vore fædres lykkelige liv.
Nyd de velgerninger, hvormed guderne overøser os".[1]

Denne højsang er udtryk for den forventning, hvormed opfinderne sender de maskiner ud i verden, som påtager sig det arbejde, der forud udføres af mennesker. Svarede resultaterne til forventningerne, måtte alle i de civiliserede lande nu kunne leve som de frie borgere i oldtiden.

Maskinkraften i Vesteuropa og Nordamerika repræsenterer nu en kraft, der er lig med 1.200.000.000 menneskers kræfter, hvad der atter er lig med 12 á 15 slaver for hver familie.[2] Alene denne kendsgerning er tilstrækkelig talende. Det ligger i selve sagens natur, at den familie, der havde 12 á 15 slaver til sin tjeneste, ikke behøvede at arbejde over evne eller at sukke for dagligt brød.

Spørgsmålet er derfor ikke længere, hvorledes vi skal afhjælpe os mangel af fornøden føde og tilstrækkelige klæder. Spørgsmålet er alene, hvorledes vi skal fordele en tilstedeværende overflødighed.

At det nu virkelig forholder sig, som det her påstås, fremgår klart selv ved et flygtigt blik på fremgangen af landbrugets produktion i indeværende århundrede. Dels er landbruget jo af alle erkendt for at være hovederhvervet her i landet, dels er det i alle tilfælde dette, der producerer de umiddelbare ernæringsmidler.

[1] E. Brandes: *Samfundsspørgsmål*, s. 206.

[2] Dette antal er vist nok endda meget for lavt anslået; Theodor Hertzka beregner den samlede maskinkraft til lig 5 milliarder menneskekræfter, hvad der ville være lig med 12 slaver for hver person eller 60 slaver for hver familie i det vesteuropæiske og amerikanske samfund.

Moser, heder og flyvesandstrækninger er i vort århundrede indskrænket med over 70 kv. mil. Den dyrkede agerjord er udvidet med 800.000 td. land eller ca. 80 kv. mil.

For godt 100 år tilbage udgjorde kornproduktionen i Danmark ca. 4½ million td. om året, for 1881-87 var det årlige middeludbytte 2 mill. td. Kornavlen er således vokset til den 5-dobbelte mængde. Samtidig avles der nu af kartofler og andre rodfrugter, som for et århundrede siden var lidet eller slet ikke kendte, 11-12 millioner td. årlig.

Med hensyn til værdien udgjorde kornavlen før stavnsbåndsløsningens tid ca. 30 mill. kr. årligt i nutidens penge. Nu er kornavlens værdi over 200 mill. kr. årligt og den samlede høsts værdi 250 á 300 mill. Kr. I penge er således det samlede høstudbytte nu 10 gange så meget værd som for 100 år tilbage.

Af hornkvæg har vi nu 3 gange så meget som før landboreformernes tid, og kvæget er nu af langt bedre kvalitet, således at det yder langt mere både af kød og mælk.

Ved århundredets begyndelse regnede man, at det årlige mælkeudbytte pr. ko var 12 á 1600 pd. på herregårdene og 600 á 1,000 pd. på bøndergårdene. Nu regnes gennemsnitlig 4 á 6.000 pd. mælk årligt af hver ko, og gode køer giver hyppigt 10.000 pd. mælk årlig og derover. Tillige får man nu af den samme mælkemængde langt mere smør dels derved, at mælken er bedre, dels derved, at man bedre forstår at uddrage smørstoffet. Smørudbyttet pr. ko er derfor fordoblet i dette tidsrum. Endelig er smørret således forbedret, at medens bøndersmør forhen næsten ansås for uspiseligt, anerkendes det nu for 1. klasses varer. For 100-150 år siden kunne landet knap smørføde sig selv, nu udfører vi smør for over 70 mill. kr. om året.

Af svin og flæsk udførte vi for 100 år siden kun for 230.000 kr. Nu har overskudsudførselen af svin og flæsk en værdi af noget over 30 mill. kr. om året. Før stavnsbåndsløsningens tid udgjorde værdien af Danmarks overskudsudførsel af landbrugsprodukter kun 2½ mill. kr. For året 1. oktober 1891 til 30. september 1892 beløb overskudsudførselen sig til 104,05 mill. kr.

Det fremgår heraf, at landbrugets produktion er flere gange fordoblet i løbet af dette århundrede. Samtidig er folkemængden i by og på land kun lidt mere end fordoblet en gang.

I året 1801 udgjorde kongerigets folkemængde 926.000. I 1890 var den steget til 2.172.380.

Ligesom der på forhånd var grund til at antage, at maskinerne havde frigjort menneskene for det trælsomme arbejde, må de overordentlige fremskridt, som er gjort ved produktionen af livsfornødenheder, uvilkårligt fremkalde den betragtning, at alle mennesker her i landet nu har overflod af dagligt brød.

At der ikke gøres noget skår i dette lyse på kendsgerninger byggede billede ved nogen tilbagegang i eller manglende evne ved den industrielle produktion, behøves der forhåbentlig ingen statistik til at bevise. Ethvert barn ved, at er der sket store fremskridt i landbrugsproduktionen, så er fremskridtene i den industrielle produktion endnu langt, langt større.

Fremgangen i den industrielle produktion kan bedre end ved mange tal oplyses ved følgende lille eksempel:

En kvinde, der strikker strømper eller uldtrøjer skal være meget flink for at strikke 150 á 200 masker i minuttet, den ny amerikanske strikkemaskine tager 500.000 masker i minuttet. Forsynet med denne maskine kan en arbejder nu udføre lige så meget, som tidligere udførtes af 2-3.000 håndarbejdere!

Således overalt. Produktionen af huse, møbler, klæder og sko kender ingen grænser. Til stadfæstelse på denne kendsgerning kan der henvises til, at den ene store hovedsorg, som fylder producenterne i alle lande, samler sig i dette ene: frygten for nabolandenes konkurrence!

Med en enstemmighed, som man knap ved, om der er mest grund til at le eller græde over, søger de derfor gennem toldmure at udelukke nabolandenes produktion. Selv danske landmænd taler ret højlydt om nødvendigheden af at værge landet mod den truende mængde af korn og kød fra de oversøiske lande! Og daglig skælver de ved tanken om, at Australien skal lære den kunst: at lave lige så godt smør som det danske!

Stillingen er den, at vi ikke alene nu frembringer nok til, at alle kan få det fornødne, men at vi endnu har evne til at frembringe meget, meget mere. Det er heller ikke alene den industrielle produktion, der er således stillet, at tanken slet ikke kan finde grænser for dens udviklings muligheder. Det samme gælder i vid udstrækning for jordbruget. Blot vi tænker os, at al Danmarks jord gav et sådant ud-

bytte som det, der allerede nu opnås ved den mest intensive drift af huslodder, ville landbrugsproduktionen flere gange fordobles. Og dog er sikkert endnu selv den mest intensive drift langt fra grænsen af, hvad der er mulighed for, at jorden kan frembringe.

Det er således fuldstændig indlysende, at det sociale spørgsmål ikke længere er spørgsmålet om, hvorledes en tilstedeværende mangel på livsfornødenheder skal blive afhjulpet, men ene og alene et spørgsmål om, hvorledes en tilstedeværende overflødighed skal blive fordelt.

Yderligere finder vi dette stadfæstet ved den mærkelighed, at begivenheder, der i virkeligheden er en ulykke, og som i tidligere tider ubetinget vilde have virket som sådan, nu i vid udstrækning kun fremkalder lykke!

Lad lynet slå ned og afbrænde et større antal herregårde. Hvis kun folk og kreaturer reddes, og gårdene er assureret, vil ingen – nogle mindre personlige ubehageligheder for besidderne fraregnet – mærke noget tab i den anledning. Men for tusinder af mennesker vil det ubetinget virke gavnligt. Efterspørgslen efter bygningsmaterialer og arbejdskraft vil bringe et sådant opsving i forretningslivet, at mangfoldige mennesker vil få anledning til at prise ulykkesbegivenheden som deres største lykke.

Om vinteren oplever vi adskilligt i lignende retning. Sneen falder tykt over jorden, snestormene raser, landeveje, gader og jernbaner ryger til. Det rammer samfundsfærdselen, det er en hindring for den produktive virksomhed, men det i og for sig fuldstændig uproduktive arbejde med at rense gader og rydde jernbaner bliver i den grad til gavn for tusinder af mennesker, at de kun har grund til at ønske: Jo mere sne desto bedre!

Ja, vi kan gå endnu videre. Vi må desværre erkende, at det ikke er grebet ganske ud af luften, når der fra et blot og bart forretningsstandpunkt tales om det heldige ved en "rask lille krig". Vi er ubetingede modstandere både af krigene og militarismen. Vi vil gøre vort til, at der udvikles en sådan sædelig erkendelse af menneskenes værd, at det bliver en samvittighedssag at nægte deltagelse i slagteriet på slagmarkerne. Vi tror, at militarismen selv i fredstid demoraliserer folkene, danner en bestandig fare for friheden og virker som en hindring for en virkelig folkelig, demokratisk udvikling.

Men det ser vi ikke desto mindre fuldstændig klart, at set fra et blot og bart forretningsstandpunkt ville en rask lille krig øve en meget velgørende indflydelse! En krig, der slagtede nogle hundrede tusinde mennesker og afbrændte nogle snese større købstæder, ville fremkalde et mageløst opsving i forretningslivet!

Hvilken efterspørgsel efter varer og arbejdskraft ville der ikke følge efter en sådan begivenhed! Hvilke penge ville der ikke blive at tjene for handelsmænd, fabrikanter, arbejdere! I den grad er det sociale spørgsmål nu et spørgsmål om overflødigheden, at selv ulykkesbegivenheder, der ødelægger værdier og dræber producenter, økonomisk set virker gavnligt på det hele samfund.[1]

Med andre ord: den herlige tid, som menneskehedens stormænd, profeter og digtere til alle tider har anet gennem deres dybeste længsler og skuet i deres højeste drømme, er oprundet. Vi har alle sociale og økonomiske betingelser for hånden for, at alle kunne være rige.

Men dermed har også udbytningssystemet løst sin opgave og udført sin historiske mission. Dets fastsættelse er nu så langt fra at betinge, at det meget mere står som en afgjort hindring for civilisationens og kulturens videre fremgang. Vidnesbyrdet herom har vi deri, at udbytningen, hvad der daglig bekræftes, hindrer den fulde udnyttelse af de arbejdende kræfter og massernes højning til åndelig udvikling.

Det må derfor nu være slut med udbytningen. Der må sættes en stopper for, at ikke arbejdende mennesker lever på det arbejdende folks bekostning. På dette punkt er det, vi møder retfærdighedskravet. Spørgsmålet om den bestemte måde, hvorpå fordelingen af den frembragte rigdom skal foregå, er et økonomisk spørgsmål. Spørgsmålet om berettigelsen af at standse udbytningen er et etisk, et sædeligt spørgsmål om, hvad der er ret, hvad retfærdigheden kræver.

I det følgende skal det være opgaven at vise, hvorledes udbytningen foregår, og hvorledes den vil kunne fjernes.

---

[1] Jævnfør følgende udtalelse fra et kapitalistisk blad i New York: "En Europæisk krig ville ikke bekymre os videre, når den ikke betød andet end et par hundrede tusinde europæiske soldaters død. Derimod ville en sådan krig være af største vigtighed for alle amerikanere, fordi denne ville betyde et pludseligt, enormt opsving af hvedepriserne og store bestillinger af kød og geværer." —

Alt bedømt ud fra det synspunkt, at hvert menneske skal have, hvad det med rette tilkommer.

III. Den bestående tilstand.

I det foregående har vi påvist, at her er nok af dagligt brød, klæder og husly, lys og varme til os alle. I det følgende skal vi forsøge at give et billede af, hvor stor en part af disse goder der under det herskende sociale system tilfalder de store besiddelsesløse masser, der tilsammen udgør ca. halvdelen af folket.

Forst noterer vi, hvad der fra forskellig side anses for nødvendigt til det umiddelbart fornødne daglige brød, altså til kosten til en person pr. dag.

I sin bog: *Mad og drikke* beregner dr. Chr. Jürgensen kosten til en voksen mand med middelstærk legemsudvikling og middelstærkt arbejde, når der ved madens tillavning skal tages hensyn til billigheden, til 49 øre om dagen, og når der ikke behøves at tages hen syn til omkostningerne, til 94½ øre.

Ved et møde i Silkeborg i begyndelsen af 1894 gav læge *Selchau* anvisning på de næringsmidler, som en arbejder daglig trænger til, når han skal kunne leve sundt og arbejde. Prisen på disse[1] udgjorde pr. dag 52 øre, hvad der efter hr. Selchaus oplysning passede med, hvad en straffefanges daglige ophold koster staten.[2]

Forplejningen på Københavns Kommunehospital kostede i 1893 – beregnet efter hospitalets udlæg gennemsnitligt hospitalet 61,67 øre. Kosten på almindelig pleje kostede for patienter 71,07 øre om dagen, for funktionærer 84,95 øre[3].

I Frederiksberg kommune koster forplejningen af dem, der forsørges i alderdomsasylet, 70 øre om dagen. I kommunens egne plejehjem koster forplejningen af hvert barn 50 øre om dagen?[4]

I følge statistiske oplysninger, som er indsamlet af universitetets statistiske laboratorium, beregner landmændene, at deres udgifter til kostholdet for en arbejder pr. dag andrager mindst 57 øre, men flere

---

[1] Sammensætningen var følgende: ½ pd. skært kød, ¾ pd. Rugbrød, 1/6 pd. ost, ¼ pd. sigtebrød. ¼ pd. kartofler, 1 pot mælk og 10 kvint smør. Programmet 2–3–94.

[2] Forplejningen af en fange i statens fængsler kostede i årene 1881-85 gennemsnitlig 182 kr. om året.

[3] Magistratens beretning s. 121.

[4] Kommunens beretning for 1892-93. Sidste afsnit s. 7-12

beregner den adskilligt højere, meget hyppigt endog til 75 øre om dagen. Den højere beregning er endog så almindelig, at cand.polit. Adolf Jensen ved at sætte udgiften til kosten pr. dag til 70 øre i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* kommer til det resultat, "at daglejerne på bøndergårdene gennemsnitlig tjener 40 kr. mere om året end de større gårdes arbejdere.[1]

Af de her meddelte oplysninger tør det formentlig fremgå, at når vi anslår det beløb, som en arbejder skal bruge alene til kostholdet pro persona i sit hjem, til 50 øre om dagen, må vi være fritaget for enhver beskyldning for overdrivelse. Med hensyn til personantallet må dette mindst regnes til 6. Vel har ikke så nær alle arbejdere 4 børn. Men en arbejder må have så meget i løn, at han ved egen hjælp kan forsørge mindst dette antal. I København har 3/5 af arbejderne over 4 børn, 16 pct. har endog 9 børn og derover. På landet har mindst 1/3 af arbejderne 4 børn og derover og 12 pct. 6 børn og derover[2].

Selv de familier med det store børneantal burde kunne leve ved faderens fortjeneste. Men da det dog kun er mindretallet, der har det store børneantal, og da det måske af andre grunde kunne være et tilstræbelsesværdigt formål, at børneantallet som regel ikke gik op over de 4, skal vi til de nødvendige krav kun regne udgifterne til 4 børn.

Det næste spørgsmål bliver så, hvor stor en part af de udgifter, der kræves til den voksne arbejders ernæring, der er nødvendige til børnenes forsvarlige underhold. Når læge Sørensen mener, at småbørn kun bruger ¼ og selv 16-18 års børn kun ¾ mod en voksen, så må dette sikkert mere betragtes som den del, børn kan lade sig nøje med, end hvad der kan kaldes deres forsvarlige underhold. Den praktiske erfaring viser, hvorledes 10-14 års drenge kan "æde", endogså tilsyneladende mere end voksne[3]. Dette stemmer også med Herbert

---

[1] *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 9-10 hæfte 1893.

[2] Jævnfør Markus Rubin og Harald Westergaard: *Ægteskabs-Statistik og Statistisk Tabelværk* 1894.

[3] Sørensen opstiller efter dr. Carl v. Blechenberg i *Die Ernährung der Handweber in der Amtshauptmannschaft Zittau* følgende skala. De voksnes ernæring sat til 100 pct., så bruger børn i 1 til 18 års alderen i %:

Spencers anvisning, idet han hævder, at børn af hensyn til væksten behøver forholdsvis rigeligere ernæring end voksne, hvorfor han gør gældende, "at børns føde bør være meget nærende, veksle under hvert måltid og fra det ene måltid til det andet og være rigelig".[1]

Hvis denne forskrift skulle tages til følge, ville hvert barns kost nok gå op til mindst 50 øre om dagen.

For også her at værge os imod beskyldning for overdrivelse vil vi imidlertid indskrænke os til kun at regne barnets kost lig med 2/3 af den voksnes. Det beløb, som en familie med 4 børn derefter daglig skal bruge alene til den fornødne ernæring, bliver altså:

Mand og hustru	
2 personer á 50 øre	1 kr. 00 ø
4 børn a 37½ øre	1 kr. 50 ø
	2 kr. 50 ø.
2 kr. 50 øre om dagen bliver for	
1 år, 365 dage	912 kr. 50 ø.
For landarbejdere må hertil af andre minimumsudgifter regnes:	
Husleje	40 -- 00
Ildebrændsel	40 -- 00
Klæder	40 -- 00
Særlige udgifter[2]	40 -- 00
	1,072 kr. 50 ø.

Enhver vil indrømme, at det bliver tarveligt både med bolig, klæder og fornøjelse, når hver af disse poster skal tilfredsstilles med de dertil opførte beløb. Efter de dyrere forhold, som er til stede i købstæderne – i København koster jo alene en tilfredsstillende bolig mindst 200 kr. – kan vi med et rundt tal regne, at arbejderne i provinsbyerne skal bruge mindst 200 kr., og arbejderne i hovedstaden mindst 300 kr. mere end arbejderne på landet.

21,18–29,0–35,14,–38,18–42,0–43,7–45,0–46,4–47,18–49,19–54,14–59,1–65,10–70,16–73,13–75,17–78,14–81,18;
Nationaløkonomisk Tidsskrift 1892 s. 26.

[1] *Opdragelse* s. 199-207.

[2] Sygekassebidrag, jordemoderpenge, andre foreningsbidrag, bladhold, tobak, selskabelige glæder.

Efter dette kommer vi til det resultat, at når en arbejderfamilie på 6 personer ikke skal leve ringere end en straffefange, så kræves der til et tilstrækkeligt men dog tarveligt underhold

På landet:	1072 kr. 50 ø.
Købstæderne	1272 kr. 50 ø
København	1372 kr. 50 ø

Til sammenligning hermed anfører vi den årsløn, som arbejderne gennemsnitlig kan tjene, når de, hvad kun gælder de færreste, er så heldige at have stadigt arbejde hele året rundt.

I følge de foran omtalte oplysninger af universitetets statistiske laboratorium, hvis beregning endda er noget for høj, går landarbejdernes gennemsnitlige årsløn, når der arbejdes på egen kost, ikke op over 491 kr.[1]

For købstædernes vedkommende foreligger oplysninger af professor Harald Westergaard i *Nationaløkonomisk tidsskrift* 1. hæfte for 1894. I følge disse kan bygningshåndværkere gennemsnitlig tjene 16 kr. 77 øre om ugen, hvad der ved stadigt arbejde giver 872 kr. 04 øre[2] om året , og arbejdsmænd 13 kr. 10 øre om ugen, hvad der for året giver 681 kr. 20 øre.

For hovedstadens vedkommende har vi oplysninger i Markus Rubins: *Arbejdslønnen i København i 1892*. I følge dette skrift er den gennemsnitlige årsfortjeneste

For håndværkssvende	1,000 kr.
For arbejdsmænd	780 kr.
Altså, til et tilstrækkeligt, men tarveligt underhold skal arbejderne	
- på landet bruge	1,272 kr. 50 ø.
- Men de tjener kun højst	491 kr. 00 ø.
- Mangler altså	581 kr. 50 ø.
Arbejderne i købstæderne skal bruge	1,272 kr. 50 ø.
men håndværkerne tjener kun	872 kr. 04 ø.
Og arbejdsmændene kun .	681 kr. 20 ø.
De første mangler altså 400 kr. 46 ø.,	

[1] Michael Koefoed: *Arbejdslønnen på landet* s. 5.

[2] Murere lidt mere, snedkere lidt mindre.

de sidste 591 kr. 30 ø.

Arbejderne i hovedstaden skulle bruge	1,372 kr. 50 ø.
Men håndværkerne tjener kun	1,000 kr. 00 ø.
Og arbejdsmændene	780 kr. 00 ø.

De første mangler altså 372 kr. 50 ø.,
de sidste 592 kr. 50 ø.

Ved alle disse oplysninger bør det endda vel erindres, at årsindtægten er opført med det beløb, der som regel er maksimum ved stadigt arbejde hele året. Så snart der indtræder sygdom eller arbejdsløshed, forringes indtægten for hver dag, der går, medens udgiften navnlig under sygdom kan stige endog overordentlig. Med blikket fæstet på de her fremdragne kendsgerninger bliver vi nødt til at erkende tilstedeværelsen af en udbytning, der fører de frembragte værdier bort fra producenterne. Det er den store besiddelsesløse arbejderklasse, der hver eneste dag yder det største indskud til produktionens fremme. Det er den, der pløjer og høster vore marker, det er den, der anlægger vore landeveje og jernbaner, det er den, der bygger vore huse, forarbejder vore møbler, bager vort brød, passer vore maskiner, kort, det er den, der udfører den hele virksomhed, som betinger også hele det åndelige kulturarbejde.

Vi har set, at der ved den produktive virksomhed frembringes tilstrækkeligt til, at alle kan få det fornødne daglige brød, med hvad dertil hører. Men vi har også set, at arbejderne på land såvel som i by mangler fra 3 til 600 kr. årligt i, hvad der kræves til et underhold, der med hensyn til føden er lig med, hvad der bydes fangerne i vore fængsler!

Kan så nogen undre sig over, at der er armod i arbejdernes hjem?

Men, spørger nogen, er nøden da virkelig så stor iblandt arbejderne, som de anførte tal synes at vidne om?

Lad kendsgerningerne tale!

Vi går til landarbejderne først.

For at værge os imod, at vore skildringer skal blive stemplede som socialistiske overdrivelser, skal vi væsentlig hente vore vidnesbyrd fra konservativ side.

I 1883-84, altså på et tidspunkt, da vi endnu levede i de opadgående såkaldt gode tider, var der nedsat en regeringskommission, der havde det hverv at undersøge sundhedstilstandene i vore skoler.

Kommissionen lod en mængde skolebørn veje og måle. Resultatet heraf var, at husmandsbørnene gennemgående både var lavere af vækst og vejede mindre end gårdmandsbørnene.

Forskellen udtrykkes ved følgende tal:

	11. år		12. år		13. år		14. år	
	Tommer	Pund	Tommer	Pund	Tommer	Pund	Tommer	Pund
Gårdmandssønner	52	67	53	71	55	76	56	80
Husmandssønner	51	63	52	68	54	71	55	77
Gårdmandsdøtre	52	64	54	71	55	79	57	83
Husmandsdøtre	51	62	53	68	55	77	55	80

Af disse tal fremgår det, at husmandsbørnene gennemgående var 1 tomme lavere og vejede fra 2-5 pund mindre end gårdmandsbørnene. At denne forskel stammer fra den mangelfulde ernæring, som børnene får i arbejdernes hjem, viste sig – hvad der fremhæves i selve *Danmarks Statistik*[1] bl.a. deri, at det også var husmandsbørnene, der var mest modtagelige for sygdomme. Pr. 100 henholdsvis af drenge og piger var antallet af syge i landsbyskolen:

	Drenge	Piger
Gårdmandsbørn på øerne	27	40
Husmandsbørn på "	30	46
Gårdmandsbørn i Jylland.	26	38
Husmandsbørn i "	29	42

Af hver hundrede børn er der altså stadig flere syge af Husmandsbørnene end gårdmandsbørnene,.

At dette misforhold for arbejder- og husmandsbørnenes vedkommende virkelig skyldes en mangelfuld ernæring, bekræfter vore læger.

I 1887 holdt justitsråd dr. Dan. Cold, der i 27 år har været enelæge i Frederiksværk, i selskabet for sundhedsplejen, et foredrag om sundhedstilstanden blandt landbefolkningen. Han henviser her til, at 40 års undersøgelser har vist, at "Sveriges ungdom lider af en tilta-

[1] 1. Bind, s. 597.

gende legemlig svaghed, og at den svenske mands tidligere så berømte nordiske kraft og høje vækst er i aftagende".

Med hensyn til de erfaringer, han selv har gjort som læge i Nordsjælland, erklærer han som sin "fuldeste overbevisning", at sygeligheden er tiltagen, »"kke med hensyn til de akutte og epidemiske sygdomme, men med hensyn til sygdomme, som stammer fra en mere mangelfuld ernæring – blegsot, blodfattigdom, tuberkulose, kertelsygdom, mavekatar o.lign. – og fra et svækket nervesystem – nervøse og hysteriske og vel også sindslidelser. —

"Både tidligere og lige til århundredets begyndelse og første tredjedel levede der vist nok en langt blodrigere slægt, end der nu gør.

"— Vi er gået over fra en blodrig til en blodfattig slægtskonstitution. – Slægtens helbredstilstand er "aftagen".

Om landarbejdernes underhold udtaler doktoren sig som følger:

"Landbrugets fremgang – – – har været lig med en nedgang i ernæringsvilkårene for småfolk. Lønnen for de gifte arbejdsfolk på landet er ikke steget i noget som helst forhold til landbrugsprodukternes stigen, og samtidig er evnen til at erhverve disse aftaget. –

"Cikoriekaffe, salt sild, kartofler, rugbrød og amerikansk fedt, det er kosten, der, når der er højvande, krydres med byggryn, centrifugemælk og lidt amerikansk sideflæsk".[1]

Om disse dr. Colds udtalelser skriver distriktslæge Schleisner fra Samsø:

"Disse ord kan de fleste læger tiltræde, idet vi har gjort den samme erfaring, om vi end ikke har kunnet formulere vore almindelige udtryk i så bestemt form; de indeholder en alvorlig påmindelse til hele samtiden og fortjener den største påagtelse; ti når det nuværende slægtled er sådan, hvorledes vil så det næste blive, der næppe en gang vil fedes eller opfostres under tilnærmelsesvis så gode kår".[2]

Sålunde taler lægerne: begge vidnesbyrd går endogså ud fra, at forholdene så langt fra at bedres endog bliver værre og værre![3]

Bedre er de så vist ikke senere blevet!

I januar måned 1891 gav en indsender i *Berlingske Tidende* følgende skildring af den måde, hvorpå landarbejderne levede:

---

[1] Hygiejniske meddelelser 3. række, 3, Bind 1887.

[2] *Berlingske Tidende* 23, januar 1889.

[3] Jævnfør hermed, at straffefangernes forplejning er forbedret.

"Kød (flæsk fraregnet) er en så godt som ukendt luksus, fisk ligeledes, æg ligeledes. Middagsmaden består i grød, vælling, kål, ærter, kartofler med lidt meljævning eller lignende retter uden eftermad, og den øvrige kost i rugbrød til et stykke flæsk eller med skrabet fedt, i reglen uden pålæg, eller, når det kommer højt, med lidt tyndt skåret ost.

"Over for dem, der mulig vil indvende, at foranstående skildring af landarbejdernes stilling er for mørk, må jeg bestemt fastholde rigtigheden af denne i et og alt, idet jeg bemærker, at skildringen udelukkende er bygget på selvsyn og egen erfaring".

Med hensyn til de boliger, som arbejderne på landet må tage til takke med, skal vi blot henvise til følgende udtalelse af dr. H. S. Kaarsberg i *Vore Børn*:

"Der findes – trods videnskabens fremskridt, trods alt! – fremdeles tusinder (!) af lejehuse for fattigfolk i dette land, boliger, der, ved at undergrave beboernes sundhed, indirekte kommer til at koste det offentlige fattigvæsen ofte uhyre summer, menneskereder, der i virkeligheden i slet ingen henseender er bedre end den usleste russiske bondehytte i stepperne; men som fortsat får lov at stå. Talrige (!) af disse lejehuse burde ved lov opbrændes (!), og der må ved lov sættes en grænse for, hvad en ejer kan opføre af lejehuse i fremtiden."[1]

Ved et arbejdermøde på Fyn fremkom stedets sognefoged med den påstand, at "her i sognet er der ingen, der lider nød". Denne påstand kaldte skolelæreren frem med følgende vidnesbyrd: han havde i længere tid lagt mærke til, at nogle indsidderbørn, der altid var nogenlunde velklædte, aldrig spiste deres mad sammen med de andre børn. Da han ønskede at erfare årsagen dertil, opdagede han, at de kun havde tørt brød at spise, hvorfor de skammede sig ved at fortære det i de andre børns selskab. Da et af den samme families børn døde, gav lægen attest for, at "dødsårsagen var mangelfuld ernæring eller — sult".[2]

Ved et andet møde, – også på Fyn – ved hvilket en af sognets gårdmænd fremkom med en lignende påstand om, at "her i sognet er der ingen nød", kom skolelæreren med den erklæring, at han havde haft børn i skolen, som på grund af sult var så udmattede, at han hav-

[1] S. 218.

[2] J. P. Sundbo: Husmandskår s. 12.

de måttet bære dem til deres hjem. Og han føjede til: "lignende erfaringer har enhver lærer på landet gjort".

Så vidt vore vidner!

Lad det blive erindret, at den landarbejder- og husmandsklasse, som lever under disse vilkår, udgør ca. en fjerdedel af vort folk. Og lad det blive husket, at de tre fjerdedele af denne klasse er et produkt af det – 19. århundrede.[1]

Vi går til arbejderne i hovedstaden og købstæderne, som vi i denne forbindelse behandler under et.

Af byernes arbejdere arbejder 49.639 i 2.304 fabrikker og fabriksmæssigt drevne værksteder. Heraf er 8.410 voksne kvinder, for størstedelen altså vist nok gifte mødre. Hertil kommer 692 unge kvinder under 18 år, af kvinder tilsammen altså 9.102. Af børn mellem 10 og 14 år arbejder samme steder 2.883.[2]

Alene i disse tal har vi et bevis for mændenes manglende indtægter og for mangfoldige derved ødelagte hjem. Det er jo nemlig en almindelig erfaring, at overalt, hvor mandens indtægter når en sådan størrelse, at han på ordentlig måde kan ernære sin familie, der lader han hverken sin kone eller børn gå på arbejde uden for hjemmet. Men foruden det antal kvinder, som arbejder på fabrikker, er der et stort antal, der som syersker, vaskekoner, sælgekoner etc. etc. må deltage i virksomheden for at skaffe indtægter til huse og derved forsømme både deres hjem og deres børn.

Og udviklingen går stadig i denne retning. Nylig læstes følgende meddelelse i flere blade:

"Papirfabrikken ved Silkeborg skal have vanskeligt ved at opdrive den nødvendige kvindelige (!) arbejdskraft. Efter hvad der meddeles, påtænker man nu med et middel, der ikke hidtil har været kendt i provinserne, at afhjælpe denne mangel ved oprettelse af en af de

---

[1] Før landboreformernes tid var der kun 19.000 huse på landet med og uden jord. I 1885 var der 150.260.

[2] Efter fabrikstilsynets beretning for 1893-94.

År 1786 havde vi kun 141 fabriker med 12.180 arbejdere.

Den forøgelse, der her er foregået både i antal af fabrikker og arbejdere, medens folkemængden i det hele kun er fordoblet en gang, kan også tjene som vidnesbyrd om rigeligheden af den industrielle produktion.

såkaldte vuggestuer, hvor mødrene om morgenen kan aflevere deres små børn, og hvor de plejes og passes om dagen, medens mødrene arbejder på fabrikken«.

Sådanne vuggestuer er velkendte i København. Og mange både præster og andre humane kristne mener at gøre en god gerning, når de opretter flere af samme slags.

Men nødes man dog ikke til at give den socialdemokratiske presse ret, når den i anledning af nævnte meddelelse udbryder:

"Man snakker om, at socialdemokratiet vil nedbryde familielivet og tage børnene fra mødrene for at anbringe dem i store opdragelsesanstalter osv. og på den løgn lever vore modstandere –endnu den dag i dag".

"Men her er et af de bedste, om end sørgelige beviser for, hvorledes netop privatkapitalismens jagen efter profit opløser familielivet og river børnene fra mødrene, for at disse kan slide i fabrikkens trædemølle for en ussel løn. I sin begærlighed efter mammon opfinder man det ene mere raffinerede middel efter det andet til en stedse grundigere udbytning af menneskene".

"Der er noget imod følelserne højst stødende i, at de fattiges børn således skal betragtes som garderobegenstande, der kastes til side, for at moderen kan blive udbytningsobjekt for en bunke storaktionærer, der kan få arbejdskraft nok uden at oprette "vuggestuer", når de blot byder en anstændig løn derfor".

De sørgelige følger af, at hustruerne må forsømme hjem og børn, er der kun alt for mange vidnesbyrd om. I et af nogle af Københavns fineste navne – grev Scheel, dronningens kabinetssekretær Hennings, grosserne Vett og Moresco, slotspræst Povlsen m.fl. – i vinteren 1891 udstedt opråb hed det bl.a. "Da forholdene her i byen, navnlig i forstæderne er således, at begge (!) forældrene i mangfoldige (!) fattige familier hele dagen er fraværende på arbejde uden for hjemmet, bliver resultatet, at tusinder af børn i den mest udsatte alder – fra det 7. år til konfirmationen – så godt som er overladt til sig selv og således ofte er udsat for allehånde fristelser".

Kun alt for mange falder for fristelserne.

I inspektørens beretning om Frederiksberg Fattigvæsen for 1892-93 hedder det bl.a.: "Antallet af faste plejebørn vil sikkert stige betydeligt i fremtiden, da man er kommet til den overbevisning, at det er nødvendigt i større omfang end tidligere helt at fjerne børn fra dårli-

ge hjem. Ligeledes er der en sørgelig stigning i antallet af børn, som skejer ud og derfor må sendes bort fra *i øvrigt ordentlige hjem, fordi forældrenes erhverv uden for hjemmet hindrer dem i at føre fornødent tilsyn*".

Et udslag af disse forhold er også det, at antallet af forbrydelser, begået af børn, vokser stærkt både i byerne og på landet.

Også i byerne kan lærerpersonalet tale med om fattigdommen i arbejdernes hjem. I Højskolebladet fortalte således en lærerinde i maj 1892:

"Ca. 1.000 børn går i vor skole. Af disse er der næppe 200, måske kun 100, der hver dag kan spise sig mæt. De sulter mere eller mindre. En lille 11 års pige faldt forleden bevidstløs om, medens vi sang morgensangen. Hun var egentlig ikke syg, men i den grad forarmet, at hun var uden kræfter.

"Mange fattigfolk har næsten ingen sengeklæder og ikke ild i kakkelovnen. De går forfrosne til seng og står op om morgenen uden at være varme. De bor på livets skyggesider, disse stakler; sjældent når solskin ind i deres hjem, og børnene er det, som ikke mindst lider derunder".

En mand, der i flere år har virket som undersøger ved understøttelsesforeninger i København, meddeler følgende: "En stor del af de børn, der fødes i arbejderkvarterne frister sulten til at begå forbrydelser, hvorfor man senere kan finde dem i fængslerne. En anden del af den slags børn drives i armene på prostitutionen. Næsten hele resten dør efter kortere eller længere tid af sult."[1]

Dette stadfæstes også her af – lægerne. I en for et års tid tilbage af et større antal mere fremragende læger – Leopold Meyer, Stadfeldt, Tscherning, Studsgård m.fl. – i forbindelse med så fine navne som f.eks. grevinde Danneskjold-Samsø udstedt indbydelse til dannelsen af et selskab for spæde børns ernæring, fremhæves det, at en særlig tilberedt slags mælk, der i mangel af modermælken er meget nødvendig, ikke har fundet vej derhen, hvor netop "*de, af en mangelfuld ernæring følgende sygdomme hærger stærkest og kræver de fleste ofre*".

[1] *Højskolebladet* 25. januar 1895.

Her har vi det atter bevidnet af lægevidenskabelige autoriteter, at sygdomme hærger stærkt og kræver talrige ofre i arbejdernes hjem på grund "af en mangelfuld ernæring"!

I flere konservative blade stod i februar måned d.a. følgende notits: "*Småbørns vel* har i denne vinter måttet afvise mange ansøgere, hvilket naturligvis er hårdt, når man samtidig hører om små børn, der er frosne ihjel på tagkamrene, medens moderen søgte arbejde".[1]

Denne almindelige erfaring om, hvorledes masser af småbørn ligefrem dør af sult, stadfæstes også af statistikken. Gennemsnitsbørnedødeligheden i København er 30,2 pct. Men i overklassen er den kun 24,5 pct., medens den i arbejderklassen er 31'0 pct. Det vil sige, at der af arbejdernes børn dør 1/3 flere end af overklassens.

Talende i denne retning er også virksomheden for friskolebørns bespisning, der jo ledes af mennesker, som er erkendte for at være alt andet end sociale opviglere. Fra 1883 til 1891 foregik bespisningen efter følgende målestok:

År.	Anvendt beløb. kr	Antal børn
1883-84	6.177	1.184,
1884-85	8,446	1.779
1885-86	15,233	2.398
1886-87	14,138	2.930
1887-88	23,812	4.214
1888-89	20,383	4.352
1889-90	16,083	4.390
1890-91	22,157	4.978.

Det fremgår af disse tal, at antallet af de bespiste børn i løbet af disse få år er mere end firedoblet. Og dog er det kun en ringe del af de trængende børn, der får del i den herlighed at få et måltid varmt mad – hver anden dag!

I en beretning om denne virksomhed af 1892 hedder det bl.a.: "Vi beder læserne om ikke at tro, at den i øvrigt så glædelige tilslutning og offervillighed, foreningen har fundet, har kunnet holde skridt med den stigende trang; dette er nemlig ingenlunde tilfældet. Af 1.695 børn i 16 friskoler bepistes således i 1891 kun 4.978. Alle, der har overværet en middagstime i en københavnsk friskole, og måske

[1] *Dagens Nyheder* 21/2 95.

særligt de folk, der har med maduddelingen at gøre, kan tale med om, hvorledes man altid må gøre et skønsomt, men i alle tilfælde alt for lille, udvalg blandt de fattigste og mest forkomne børn, og hvorledes man med tungt hjerte må se de fleste resignere med grådfyldte øjne og sultne maver".

Ære være dem, der søger at stille sulten! For så vidt børnene kommer sultne i skolen, trænger de selvfølgelig mere til mad end til lærdom. Ti den undervisning, der skal foregå, medens tarmene skriger af sult, er lidet værd.

Det er derfor trist at se, at man trods de velmenende bestræbelser ikke er kommet videre end dertil, at man af 17-18.000 børn, som man erkender for trængende, ikke kan række mere end til hver anden dag at bespise knap 5.000!

Men på den anden side: hvad er det dog ikke for bagvendte forhold, vi møder her?

Arbejderne frembringer værdier nok til, at de kan forsørge deres familier og opretholde ordentlige hjem. Men på grund af udbytningen tilbageholdes så meget af de frembragte værdier, at hustruerne må gå på arbejde, og børnene må søge bespisning ved offentlig foranstaltning! Hustruen og moderen tilhører frem for alt hjemmet, og er der noget, der hører til hjemmets opgaver, så er det i første række det at bespise hjemmets egne børn.

Men udbytningen er ubarmhjertig. I teorien taler udbytningens repræsentanter højt om de huslige velsignelser og familielivets helligdom. Men i praksis sprænger de hjemmet og familielivet i stumper og stykker.

Udbytningen giver sig ikke blot udtryk deri, at arbejderne fratages større dele af de værdier, som de frembringer. Det er også udbytningssystemet, der hindrer arbejderne i overhovedet at finde arbejde og fremkalder det moderne onde: arbejdsløsheden!

I hvilket omfang denne hersker, ved vi intet om. Arbejdsløsheden er i den grad en nutidssygdom, at statistikken end ikke endnu har gjort mindste forsøg på at lodde dens dybder. Vi har derfor overvejende kun vore egne praktiske erfaringer at holde os til angående denne.

Men disse erfaringer siger os, at et meget stort antal arbejdere kun har arbejde 9 á 10 måneder om året, og at ikke få må nøjes med arbejde i 7 á 8 måneder.

Et ganske oplysende vidnesbyrd om, hvorledes arbejderne forgæves kappes om arbejde, foreligger i en beretning fra svendehjemmet Odense for 1890-91.

	Måned	Arbejde søgte	Arbejde fik
1890	Maj	75	10
	Juni	61	8
	Juli	87	7
	August	90	6
	September	96	7
	Oktober	79	7
	November	110	4
	December	120	0
1891	Januar	112	1
	Februar	142	6
	Marts	130	8
	April	68	4

Hvad det er for et liv, der afsløres for os i disse tal, kan vi erfare af den tyske præst, Paul Gøhre, der selv prøvede lidt af, hvad det betyder forgæves at søge arbejde, den gang han gik ud for at arbejde som fabriksarbejder. Han skriver:

"Jeg kan fra mine egne erfaringer bevidne, hvor usigelig nedslående det er at måtte vandre fra fabrik til fabrik, fra værksted til værksted, al tid på ny uden resultat. Ufrivillig arbejdsløshed, det er, selv når endnu ikke hungeren banker på døren med sin jernhånd, den frygteligste lod, der kan ramme en sund, stræbsom mand, der vil sørge for sin familie; den er desto bitrere, jo alvorligere, dybere og karakterfastere han er, og det er en langt større fare for fysisk og moralsk nedværdigelse, end den socialdemokratiske agitation nogen sinde kan blive."[1]

Med disse udtalelser skal vi standse vore oplysninger særlig angående de besiddelsesløse arbejderes stilling. Vi tilføjer kun, at arbejderne i byerne udgør op imod den ene fjerdedel af vort folk. Tilsammen udgør arbejderne i by og på land tillige med deres familier mindst halvdelen af folket.

Hidtil har det næsten udelukkende været denne del af befolkningen, tanken har samlet sig om, når der taltes om det sociale spørgs-

[1] *Tre måneder fabriksarbejder*. Kristiania 1892. s. 75.

mål og dets løsning. Nu er der imidlertid i løbet af det sidste par år sket den mærkelige forandring, at det tryk, som udbytningssystemet fremkalder, begynder at føles lige så hårdt af middelstanden både på land og i by. Den energi, hvormed middelstanden i byerne kæmper imod de kapitalistiske foretagender *Stores* og *Frejr*, ligner mest den fortvivlelse, hvormed den skibbrudne klynger sig selv til den mindste planke. De røster, der lyder ud fra agrarbevægelsen, taler højlydt om, hvilket tag den udbyttende kapital har fået i det danske landbrug. Gang efter gang påstår agrarernes ledere, at gårdene er prioriterede til op over skorstenen, at det er kapitalisterne, der ejer over halvdelen af den danske jord og gennem rentetagning udpiner de danske landmænd.

Men rammer udbytningen også middelstanden både i by og på land, da bliver det mindst de tre fjerdedele af folket, der lider under åget!

Skal vi så over for disse sociale nødstilstande midt i glimrende overflod indskrænke os til at prædike og bygge kirker?

At dog ikke de mennesker, for hvem kirken er en helligdom, selv kan forstå, at prædikener om åndelige værdier, hvor der i den grad, som det her er påvist, savnes mad, er at give stene for brød!

Skal vi indskrænke os til over for de hungrende og af overdrevent arbejde besværede masser at oprulle de store idealer?

Der tales meget om oplysningens betydning. Det indskærpes fra flere sider, at den virkelige, ægte folkelige oplysning ikke må drage menneskene bort fra det legemlige arbejde, men netop skal give menneskene kærlighed til dette arbejde, der nødvendig må og skal udføres under alle forhold.

Dette er sandt, men forudsætningen for, at det er muligt og rigtigt for oplyste mennesker at bevare kærligheden til det legemlige arbejde, er så også den, at det legemlige arbejde nyder sin det tilkommende ære og får sin berettigede løn.

Hvis mennesker skal leve som trælle, må de helst vide så lidt som muligt om, at de er mennesker. Betænkes bør det også, at det er langt vanskeligere at bære fattigdommens byrder i elektricitetens århundrede end i de svundne tider.

Der er ikke blot den overdådige varemængde i de fyldte butikker, der under den stærke belysning skærer de fattige øjnene.

Tanken om menneskeret og menneskeværd ligger luften alle vegne.

Men alene mangelen af tilstrækkelig løn hindrer tusinder i at føre et virkeligt menneskeværdigt liv.

Med æren går det på samme måde. I teorien hædrer alle det legemlige arbejde. I praksis sker det så godt som aldrig, at en fattig håndsarbejder bliver udmærket. Selv en gårdmand, der ikke er politiker, kan jo aldrig nå højere på rangstigen end til at blive Dannebrogsmand!

Betænk endvidere, hvad det vil sige at rejse de ideelle krav over for de af materielle vilkår bundne mennesker!

Nogle svarer simpelt hen, at idealerne kun er til for de rige, og føler dem som sig uvedkommende.

Andre spaltes i en sjæleoprivende kamp, idet længslen tilskynder dem til at lægge kræfterne på virkeliggørelsen af idealet, medens forholdene tvinger dem til at finde sig i omstændighederne og arbejde for brødet.

Det er farligt at vække længsler, når man ikke kan give vinger. Kun de færreste, langt de færreste er så heldig stillede, at de kan forene begge dele: arbejdet for brødet med kampen for idealet.

Lad det dog en gang blive forstået, hvilken frygtelig magt der ligger i de materielle vilkår!

IV. Udbytningens former.

At der er noget i vejen med vort samfunds-maskineri, er snart alle tænkende mennesker enige om. Men kun de færreste har endnu forståelse af, hvad der er i vejen. Dog vokser deres antal dag for dag, der ser, at der trænges til, at der gøres noget i retning af at begrænse kapitalens stadig voksende magt. Men, det er det betegnende for de foreliggende reform-bestræbelser, at hvad der endnu – uden for socialismen – er foreslået i den hensigt at indskrænke kapitalvælden, viser sig ved nærmere gennemsyn at ville virke lige det omvendte, hvis det blev gennemført.

Et stort antal mennesker, mest i byerne men også mange på landet, sætter deres forhåbninger til øget toldbeskyttelse. Hvilken overordentlig fejltagelse, der ligger i denne forventning, fremlyser alene af den ene kendsgerning, at så længe der over alle vore grænser er frit rykind af fremmed kapital, fremmede kapitalister og fremmede arbejdere, er det fuldstændig umuligt at beskytte dansk arbejde ved forhøjede toldmure. Hvilken mulig fordel, toldbeskyttelse kan frembringe inden for landets grænser, vil til enhver tid kunne udnyttes så vel af fremmed som af indenlandsk kapital, der hver dag har fri adgang til at indføre udenlandsk arbejdskraft.

Toldbeskyttelsen kan derfor i bedste tilfælde kun virke i retning af at øge kapitalens magt.[1]

På samme måde går det med de væsentligste af de fremkomne agrarkrav. Til de vigtigste af disse kan vi vistnok regne:

Den dobbelte møntfod og afskaffelsen af hartkornsskatterne.

De fordele, som landmændene mener at kunne opnå ved den dobbelte møntfod, vil enten opløse sig i et rent bedrag eller træde frem som fuldstændig kapitalistiske overgreb. Professor N.C. Frederiksen mener det første. "Praktisk set er bimetallismen" –erklærer han – "snarest kun et fantom uden for den solide virkelighed. Efter al

[1] Estrup foreslog i sin tid told på kampesten for at beskytte stenhuggeriet på Bornholm. Var den blevet gennemført, ville den væsentlig være blevet en beskyttelse for den tyske kapital, der gennem et aktieselskab væsentligt ved svensk arbejdskraft driver stenhuggeriet på Hammeren! De stærkt beskyttede papirfabrikker har i indeværende sommer begyndt at indføre piger fra — Bøhmen!

sandsynlighed er den kun en lygtemand, som de, der skulle vide bedre besked, ikke burde stille op til at blænde folket med"[1]

Lykkedes det imidlertid at opnå, hvad der tilsigtes ved den påtænkte møntforandring, ville det blive til ubetinget skade for den hele arbejderbefolkning.

Når landmændene solgte deres varer i udlandet, ville de få dem betalt i guld, hvad der ville være lig med den højeste pris. Når de udbetalte arbejdsløn, ville de kunne betale den i sølv, der kun ville have højst ¾ af guldets værdi, hvad der ville være lig en nedsættelse med ¼ af lønnens værdi.

En sådan foranstaltning er afgjort stridende imod arbejdets interesser.

Med hensyn til afskaffelsen af hartkornsskatterne er det mærkeligt, at agrarerne ikke kan få øje for den simple og klare ting, at man ved disse skatters afskaffelse så langt fra vil modvirke kapitalen, at man ganske omvendt derved netop vil give kapitalen øget magt over jorden.

Når en landmand køber en gård eller overtager denne ved at skifte arv med sine søskende, ved han, hvilke gamle, faste hartkornsskatter, der hviler på jorden. Ved disse skatter forringes gårdens værdi[2]. Følgelig betaler han mindre for gården, end hvis disse skatter ikke hvilede på jorden. Men når han så har overtaget gården og på grund af skatterne betalt denne med et beløb, der er så meget mindre, end hvad han skulle have betalt, hvis der ingen hartkornsskat fandtes, er det fuldstændig meningsløst bagefter at komme med den påstand, at hartkornsskatten er en skat på arbejdet, og at hartkornsbesidderne derfor er langt højere beskattede end alle andre. Nej, hartkornsskatten er ikke en skat på arbejdet, den er netop en skat på jorden, der virker i retning af at frigøre arbejdet[3]. Ved at afskaffe hartkornskatten vil man kun opnå, at landejendommene stiger i pris med skattens beløb, hvad der atter vil være lig med, at der ved ejendommenes overtagelse vil blive betalt så meget mere for dem enten i kontant betaling eller i årlig forrentning. I begge tilfælde er det kapitalen, der

[1] *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 9-10 hæfte 1894.

[2] Her må menes pris /pma

[3] Se nærmere herom i min bog: Henry George og hans social-program, s 125 og følg.

tager fordelen, arbejdet er så langt fra at blive lettet herved. At det tværtimod får øgede byrder, idet det som et plus til den forhøjede købesum får de afskaffede skatter at betale i en anden form.

Hvad der gælder hartkornsskatten, gælder også både tiende, halvprocentafgiften og stempelskatten.

Alle disse afgifter danner i virkeligheden en fast prioritet, som samfundet har taget i jorden, og som enhver kan regne med, sikkert og bestemt, idet han overtager faste ejendomme. Ingen får på grund af disse afgifter deres udgifter forøgede. Adgangen til at blive landmand ville ikke blive lettere, de årlige udgifter ville ikke blive mindre, hvis disse afgifter blev afskaffet. Hver øre, der spares i hartkornsskat, tiende, halvprocent eller stempelafgift, vil blive betalt i købesum eller årlige renter.

Dette er så klart og åbenbart, at det ikke med mindste blot skygge af grund lader sig benægte. Forholdet er i virkeligheden det, at de arbejdende mennesker kun bliver fri i samme grad, som jorden gennem beskatning gøres til træl. Agrarerne må derfor søge at komme dybere til bunds i de sociale forhold, hvis de skal få lykke til at gavne landbruget.

En tredje del, hvis tilhængere er spredte i alle lejre, ser den egentlige form for udbytningen i militarismen. Den påstand, at folkene må sulte i freden for at kunne slå hinanden ihjel i krigen, er meget almindelig. Men den er lige fuldt grundfalsk.

Vi gentager atter, at vi er afgjorte og ubetingede modstandere af militarismen. Vi håber tillige, at den magt, der bliver stærk nok til at besejre militarismen, også vil blive stærk nok til at skabe andre og bedre sociale forhold. Vi bekæmper derfor militarismen af et godt hjerte.

Men det bekender vi tillige, at betragter vi blot sagen fra et økonomisk forretningsstandpunkt, – hvis vi forudsætter, at militarismen kunne blive afskaffet, uden at det herskende udbytningssystem i øvrigt blev forandret, så ville militarismens fjernelse være så langt fra at forbedre forholdene, at disse endog derved ville blive forværrede. Hvis denne påstand i nogen måde vækker forbavselse, gør vi opmærksom på, at yderpunkterne af de sociale onder viser sig deri, at der på den ene side frembringes en overproduktion af varer, der ikke i kan finde afsætning, og på den anden side fremkaldes en arbejdsløshed, der hindrer tusinder af arbejdere i at finde virksomhed.

Lad os nu tænke os, at vi med et slag afskaffer militarismen.

Hvad vil så ske?

For det første standser dermed straks hele den produktion, der nu forbruges af hæren: uniformer, våben, og hvad dertil hører. De, der har været optaget af denne virksomhed, fylder straks arbejdsløshedens i forvejen store hær. Som arbejdsløse synker deres forbrug, hvoraf følger, at produktionen også på andre områder indskrænkes. Samtidig kommer de tusinder, der forud var optaget som soldater, og deltager i kappestriden om at finde arbejde. Lykkes det dem at blive beskæftiget, vil de kun øge den overproduktion, der forud er til stede. Men da der forud er for hånden en overproduktion, som på grund af manglende købeevne hos masserne ikke kan finde afsætning, er der al sandsynlighed for, at den overvejende del af de forhenværende soldater vil have at vandre over i de arbejdsløses rækker.

Og det vil altså gå, som vi påstod: de sociale onder vil forværres i stedet for at bedres!

I slutningen af firserne opstillede den tyske nationaløkonom Michael Flürscheim et regnestykke over virkningerne af hærens afskaffelse for Tysklands vedkommende under de forhåndenværende forhold.

Antallet af soldater i fredstid 400.000. Det årlige ordinære militærbudget 600 millioner mark, lig 1.500 mark pr. hoved af de 400.000 soldater. Foruden dette beløb fortærer soldaterne betydelige summer, dels af egen formue, dels af bidrag fra hjemmene, fra slægt og venner.

Det beløb, der gennemgående fortæres pr. individ af folk i det civile liv, beløb sig til 800 mark, altså til 700 mark mindre end i hæren. Ved hærens opløsning ville forbruget altså synke med et beløb, der er lig

400.000 x 700 - 300 millioner mark pr. år. De arbejdsløses antal ville altså straks øges med hele det store antal mennesker, som forud var optaget af at producere de til de 300 millioner mark vurderede varer. Samtidig havde selve de 400.000 soldater kun valget imellem enten at finde arbejde og øge den overproduktion, der ikke kan finde afsætning, eller at gå ledige og fylde arbejdsløshedens hær.

Med rette knyttede Flürscheim hertil følgende bemærkninger:

"Dette viser klart, hvorledes unatur kun avler unatur. Vi er komet dertil, at sparsommelighed, opfindelsesevne, flid og fred virker øde-

læggende. Medens omvendt dovenskab, lediggang, ødselhed og frem for alt krig kan virke gavnligt for millioner af mennesker"![1]

At denne betragtning nu ikke blot indeholder en luftig teori, der er uden forbindelse med det praktiske liv, bekræftes bl.a. ved forholdene i de forenede stater i Nordamerika. Der kender man ikke noget til militarisme! Men hvem vil driste sig til at påstå, at de økonomiske forhold der er bedre end i den gamle verden?

De var det, så længe der var jord i ubegrænset mængde. Men i samme grad, som kapitalen har bemægtiget sig jorden, ser vi, at forholdene netop i det fri Amerika, hvor alle det politiske demokratis idealer forlængst er en lyslevende virkelighed, tilspidser sig i en kamp mellem klasserne som måske intet andet steds under solen.

Ja, i den grad har tiden krænget sig om og stillet alle forhold på hovedet, at selv militarismens afskaffelse, hvis den stod som en isoleret handling, økonomisk set i stedet for at hæmme ville øge kapitalismens magt.

Hvor har vi da de egentlige former, hvorigennem udbytningen foregår?

Herom behøver ingen længere at være i tvivl! Det opstillede spørgsmål kan besvares klart og bestemt.

Udbytningen foregår gennem tre hovedformer:

1) Frikonkurrencen,

2) Privatkapitalismen,

3) Privatbesiddelsen af jorden.

At det er her, tampen brænder, skal blive godtgjort i det følgende.

[1] Michael Flürscheim: *Deutschland in 100 Jahren* s. 47.

V. Individet og samfundet.

Det er en meget almindelig betragtning, at de enkelte individer i vid udstrækning er herre så vel over deres egen personlighed som over deres omgivelser. For en stor og i vort folk meget udbredt åndelig retning – indre mission - er denne betragtning i den grad dominerende, at hele dens omfattende arbejde samler sig om dette ene: at gøre menneskene til troende kristne efter dens alt andet end rummelige læreopfattelse. En anden del af folket – grundtvigianerne – føjer til formålet: kristelig tro, almindelig oplysning, og mener så, at når menneskene bliver troende og oplyste, er de i stand til hver især at virkeliggøre idealerne.

Men begge dele er lige urigtige. Vi skal i et senere afsnit redegøre for den overordentlige betydning, vi tillægger den kristne tro. Med hensyn til oplysningen er det en selvfølge, at vi ønsker denne den størst mulige fremgang.

Her er det imidlertid opgaven at vise, i hvilken afgørende modstrid tanken om individets frihed står så vel til de ideer, der på det sociale og økonomiske område har været herskende det sidste hundrede år, som med de praktiske forhåndenværende forhold.

Den anerkendte og herskende nationaløkonomi, som forkyndes på vore universiteter og indprentes gennem populære lærebøger, inddeler menneskene i 3 hovedklasser: jordejere, kapitalister, arbejdere. De værdier, som tilvejebringes ved produktionen, skal i form af jordrente, kapitalrente og løn deles imellem disse 3 forskellige klasser af mennesker. Den måde, hvorpå fordelingen af værdierne foregår, bestemmes af den lille uskrevne men almægtige lov om tilbud og efterspørgsel, der virker lige så sikkert som en naturlov og derfor – ved sin fordelingsmåde – tillige hersker selv over både liv og død.

Det er – i følge den herskende nationaløkonomi – tilbud og efterspørgsel, der bestemmer, hvor megen jord der skal tages under kultur, hvor intensivt jorden skal dyrkes, hvor mange industrielle varer, der kan frembringes, hvor mange mennesker der skal sættes i arbejde, hvad varerne skal koste, hvad løn menneskene skal have, hvor mange mennesker der skal leve, og hvor mange der skal dø.

Under den fremadskridende civilisation kan de to klasser, jordejerne og kapitalisterne, i stedse voksende omfang få del i alle fremskridtets velsignelser. Kapitalisterne kan selv under vanskelige for-

hold - når arbejdet f.eks. standser – leve længe af deres penge. Og jordejerne kan selv i værste tilfælde ved personligt at udføre arbejdet på jorden skaffe sig sit underhold.

Med den tredje klasse, arbejderne, forholder det sig helt anderledes. For denne klasse, der altid er den talrigeste, vil selv de største fremskridt være frugtesløse.

Tre forskellige årsager bevirker dette:

1) arbejdets deling, der er en hovedbetingelse for masseproduktion og prisbillighed, kræver uundgåeligt, at bestandig flere arbejdere lænkes til så ensformige og åndssløvende virksomheder, at det ikke kan andet end nedbryde deres hele åndelige intelligens.

2) da arbejdslønnen påstås at skulle udredes af kapitalen, vil lønnen umuligt kunne stige, hvis arbejdernes antal vokser hurtigere end kapitalens beløb.

3) endelig er det næringsmidlernes mængde, der bestemmer, hvor stort et antal af den opvoksende slægt der kan få lov at beholde livet. "Kun mangel på underhold iblandt den lave stand" – siger Adam Smith – "kan sætte grænser for menneskeslægtens videre formerelse; dette kan ikke ske på anden måde end ved at ødelægge en stor del af de børn, som deres frugtbare ægteskaber frembringer!"

Fattigdommen hindrer ikke arbejderne i at få de fleste børn. Men den er en hindring for, at de kan holde liv i dem. Hvor mange af børnene, der får lov at leve, afhænger af den løn, arbejderne får. Men lønnens størrelse afhænger af tilbud af og efterspørgsel efter arbejdskraft. Når lønnen ved stærk efterspørgsel hæves, og børnene derved får en bedre ernæring, holdes der liv i flere. Når lønnen ved mindre efterspørgsel synker, og børnene af den grund får en dårligere ernæring, dør der flere.

"På denne måde bestemmer efterspørgslen efter mennesker ligesom efter enhver anden vare (! !) nødvendig (!) menneskenes avling, tilskynder den, når den går for langsomt, og standser den, når den går for hastig frem. Det er denne efterspørgsel, der ordner og bestemmer forplantningens tilstand i alle (!) de civiliserede lande i verden!"[1]

---

[1] Xczcx1

Adam Smith: *Nationalvelstandens natur og årsager*. 1. del s. 112.

Her har vi frikonkurrencens lære i al sin kras-materialistiske nøgenhed! Her har vi den inderste kerne og selve hovednerven i frikonkurrencens evangelium!

Med rene og klare ord slås det her fast, at mennesket kun er en vare (!), og at selv liv og død afhænger af tilbud og efterspørgsel! At en sådan kras materialistisk opfattelse, en i den grad hedensk tankegang har kunnet vinde frem, slået igennem og fået anerkendelse i det romantiske 19. århundrede, er et kun alt for sørgeligt vidnesbyrd om den tilstedeværende kløft mellem livets materielle vilkår og den rådende åndelige livsbetragtning.

Men, kan der spørges, er denne forklaring rigtig, viser det sig virkelig, at tilbud og efterspørgsel på den måde hersker i det praktiske liv?

Ja, så langt som frikonkurreneen råder, hersker loven kun alt for uindskrænket. Den hersker i den grad, at mangfoldige selv af de bedste og mest humane mennesker end ikke med deres bedste vilje er i stand til at øve den simpleste retfærdighed.

Grellest træder dette frem under de såkaldte licitationer.

Her skal f. Eks. opføres en stor bygning: forskellige bygmestre vil gerne have arbejdet. Enkelte af dem er meget humane mennesker, der erkender arbejdernes ret til livet, hvorfor de gerne vil betale den højst mulige løn. Men flere er de inhumane, der søger at pine lønnen ned til det lavest mulige. Alle konkurrerer, kappes om at få arbejdet. Den, der leverer det billigste overslag, bliver manden. De humane må kappes med de inhumane. Det gælder livet. Får de ikke arbejde, kan de ikke eksistere. For at komme langt nok ned i billigheden må selv de bedste kappes med de sletteste om at sætte arbejdslønnen ned. Det er den mest inhumane, der behersker stillingen!

Så lidt er de enkelte individer herre over omgivelserne.

Den lavest bydende får opførelsen af bygningen overdraget og averterer om, at der antages arbejdere. Er der knap tid på arbejdskraft, kan arbejderne i nogen måde bidrage til at højne lønnen. Melder der sig, hvad nu hyppigt er tilfældet, 100, hvor der kun er brug for 25, får kun de arbejde, der tilbyder sig for den laveste betaling. Som bygmestrene konkurrerede om bygningen, konkurrerer arbejderne om arbejdet. Nogle får arbejde til en ringe løn, andre må gå hjem uden fortjeneste og se på, at deres børn græder for brød, til de dør af sult!

Fuldstændig i overensstemmelse med frikonkurrencens teori[1]!

Som det går ved licitationerne, går det virkeligheden overalt, om end frikonkurrencens hjerteløse magt ikke på andre områder træder fuldt så klart for dagen.

To fabrikanter frembringer samme slags varer. Mon så den ene kan give arbejderne 4 kr. om dagen, hvis den anden kun betaler 2 kr. om dagen?

Dette er simpelt hen umuligt. Det nytter ingen verdens ting, at den ene har selv den bedste vilje til at betale den højeste løn. Konkurrencen tvinger ham til at betale i alt fald på det nærmeste det samme lavmål i løn, som betales af konkurrenterne. For at kunne underbyde hinanden på varemarkedet tvinges fabrikanterne til også at kappes om at holde arbejdslønnen nede på det lavest mulige lavmål, vildest og mest hensynsløst er denne konkurrence blevet drevet i England. Da man ikke længere kunne få månedslønnen drevet nedad, tog man først kvinderne og siden børnene, hvilke helt fra 6 års alderen måtte arbejde indtil 16 timer i døgnet. Udbytningen af menneskene blev her gennem konkurrencen drevet så vidt, at medens England blev berømt for sin mission for at fremme kristendommen i fjerne hedningelande, blev resultatet af konkurrencen i selve hjemlandet det, at tusinder af børn på grund af arbejdet i miner og fabrikker vokser op som forkrøblede individer, halve idioter, og at der skabtes et proletariat på 3 millioner individer, der lever lige så fuld-

[1] Jævnfør hermed følgende udtalelse af præsten Günther fra Breslau på de tyske evangeliske arbejderforeningers forbundsdag i Frankfurt A.M., forrige sommer:

Vi har i Breslau ti tusinde arbejdsløse. Vi har også mange offentlige og kommunale arbejder. Men hvem udfører disse arbejder – det gør polske arbejdere, der i dette øjemed er indforskrevne, medens de indfødte arbejdere sulter og råber om brød. Det ligger i nærværende tilfælde i licitationsvæsenet: de entreprenører, der giver del laveste bud, får arbejdet i udførelse, og de søger de billigere polske arbejdere. Den øvre-schlesiske jernbanedirektion har hidtil anvendt 20 millioner til forskellige anlæg, men direktionen beskæftiger ikke de hungrende indfødte arbejdere, den foretrækker polakker. Entreprenørernes tilbud er ofte kun halvdelen af, hvad man kan regne for et ærligt overslag. Øvrighederne skulle foranlediges til al påse, at kun indfødte arbejdere blev beskæftiget.

stændig uden for både kirke og kultur, som pygmæerne i det mørke fastlands store uendelige skove!

Med rette udtaler biskop Huntington herom:

"Havde de kristne i og uden for den officielle kirke forstået deres pligt og opfyldt den med klarsyn og mod, da ville England aldrig som nu være blevet berygtet for det mest afskyelige, det mest brutale slaveri, der nogen sinde har været kendt i den civiliserede verden: det hvide slaveri, hvilket efter en uhyre målestok piner og dræber børn under 10 år, udslukker følelsen af kyskhed og velanstændighed i arbejdernes boliger, forvandler mennesker til dyr og gør samfundet til et helvedes."[1]

Hele dette system er så meget mere diabolisk, som man kun i meget ringe grad kan rette bebrejdelse imod de enkelte individer. De sædelige krav og de ideelle fordringer går ud på, at hensynet til næstens vel skal være ledestjernen for al vor færd. Men selvopholdelsesdriften tvinger den enkelte til uden barmhjertighed at skade næstens interesser af størst mulig evne. Den enes død er den andens brød! Enten virke som hammer eller lade sig bruge som ambolt! Enten undertrykke eller lade sig undertrykke! Vil man leve, må man sørge for at holde sig de flest mulige konkurrenter fra halsen eller at få dem sat ud af pillet. Holder man sig ikke selv oven vande, har man kun udsigt til et liv i armodens forfærdelige helvede!

Dette er frikonkurrencen i teori og praksis.

Ske hvad der vil, – under dette system kan det underste lag, den store arbejderklasse aldrig hæves væsentligt op over højdelinjen for eksistensmuligheden. Den uskrevne men jernhårde lønningslov vil

---

[1] *Programmet* nr. 7, 1896. Jævnfør følgende skildring af børnearbejdet i de sicilianske svovlgruber: Børn fra otte og ni til femten år må næsten uden pauser i en arbejdstid af 15-16 timer ad stejle trapper opbære svovl i ladninger på 60 til 80 pd. Fra de giftige gruber, børnenes skuldre bløder, deres krop er bedækket af talrige sår, ti stygge mishandlinger er nødvendige for at holde de svage skabninger i stadig gang ved deres frygtelige arbejde, i deres korte hviletid har de intet leje; hvor de dødtrætte tumler om, der må de sove. Vandet, som de drikker, er fordærvet, ti godt kildevand måtte hentes for langt borte fra, ug hvem vil vel besvære sig med sådanne omkostninger for de elendige slavers skyld? Og deres næring? Tørt brød!

Demokraten 4. juni 1894.

alle dage holde denne klasses medlemmer nede på sultelønsstandpunktet. —

Vi går til den næste udbytningsform: privatkapitalismen. Det ejendommelige for denne er, at den skiller arbejdsredskaberne fra menneskene.

Menneskene kan ikke arbejde uden redskaber. Før maskinernes tid hørte redskaberne og arbejderen altid sammen. Snedkeren havde sin håndsav, smeden sin hammer, væveren sin væv, bonden lavede sit eget værktøj, og bondekonen spandt sit eget garn. Både bagning og brygning foregik i hjemmet. Med sit eget værktøj var arbejderen i stand til over alt og alle vegne at arbejde for sig selv.

I disse forhold er det, at dampen alt har fremkaldt en fuldstændig revolution, som elektriciteten truer med at fortsætte i endnu vældigere omfang. Med maskinens fremkomst umuliggjordes det individuelle arbejde, og maskinen selv var for kostbar til, at den enkelte arbejder kunne anskaffe den. Men uden redskaber kan der ikke arbejdes. Arbejderen har derfor intet valg: han må sælge sin arbejdskraft til den kapitalist, der med sin kapital er i stand til at anskaffe maskinerne og de dertil hørende store værksteder og fabriksbygninger.

Ved denne maskinrevolution fuldbyrdes den kapitalistiske proces. Den individuelle drift, hvorunder hver enkelt arbejder for sig selv, afløses af den fælles samfundsdrift. Arbejdet med at spinde, væve, brygge og bage drages bort fra hjemmene og udskilles hver især til større selvstændige virksomheder, der udføres af mennesker, hvis hele liv er optaget af den enkelte bestemte gerning. De små værksteder går over til store fabrikker, hvori der både saves, høvles og smedes ved dampens kræfter. Den lille selvstændige håndværker forvandles til fabriksarbejder. Men idet det er den private kapitalisme, der ejer maskinerne, er det også denne, der har magten til at diktere arbejdet sine betingelser og tilegne sig alle de fordele og beholde alle de værdier, som skabes ud over den løn, som arbejdet, der er stillet under frikonkurrencens vilkår, er i stand til at opnå. Den største kapital får her igennem den stærkeste magt. For at få konkurrenterne af vejen kan den til en tid tåle at arbejde med tab. Når den lille kapital således må bukke under, kan den store kapital skabe sig et faktisk monopol, hvorunder den sætter sine priser i vejret og opdynger millioner, medens arbejderne må gå for en sulteløn. Hvert frem-

skridt, der gøres, hver ny opfindelse, der foretages, kan tilegnes af kapitalismen og bruges til øget udbytning af de store masser. –Hvilke uhyre summer, kapitalisterne på denne måde tilegner sig, får vi et indtryk af, når vi hører en engelsk fabriksherre erklære til fabriksinspektøren: "Hvis De tillader mig at arbejde blot 10 minutter over tiden hver dag, putter de årlig 18.000 kr. i min lomme".[1]

Finder den store kapital sig generet af konkurrencen, forstår den at organisere sig, at slutte sig sammen i karteller, hvorved den fuldstændig bliver i stand til at beherske ikke blot arbejdsløn og varepriser, men selv både rigsdag og regering! —

Vil vi have en klar forestilling om, hvad det betyder at stille mennesker, der skal leve af deres arbejde, splitternøgne på arbejdsmarkedet uden besiddelse af nogen af de redskaber, hvormed arbejdet ene kan udføres, behøver vi blot at tænke på negertrællenes stilling efter borgerkrigen i Amerika.

Blodet havde flydt i strømme, tusinder af folkets bedste sønner rådnede på slagmarkerne. Og hvad var der så opnået ved krigens slutning?

Negertrællene var blevet borgerlig frie mænd. Ja. Men for at kunne nyde noget af denne frihed måtte de først og fremmest arbejde. Men arbejde kunne de kun få ved at tage tjeneste hos deres gamle herrer.

Kom de så til at arbejde på bedre betingelser?

Nej – aldeles ikke. Vel var der muligheder for, at enkelte kunne svinge sig op til bedre kår, hvad også en del har gjort. Men negrene i almindelighed måtte arbejde som før. De kunne nu ikke mere ligefrem legemlig mishandles. Men mishandlingen holdtes forud stærkt i tømme af slaveejernes egne interesser, trællen – repræsenterede en kapital, som lå i slaveejerens interesse at bevare. Blev trællen syg, havde herren den samme interesse af at skaffe læge og medicin og fornøden forplejning, som driver vore landmænd til at hente dyrlæge til deres kreaturer. Og ingen fornuftig landmand lader dyrene ligge hjælpeløse. Da trællene var blevet fri, var det forbi med disse interesser. Negrene repræsenterede derefter kun en arbejdskraft, som man 'ligesom enhver anden vare' købte til markedspris. Så længe trællen kan arbejde, får han som løn markedsprisens betaling. Når han ikke

[1] Birger Hansted: *Englands fabriks- og værkstedslovgivning* s. 89.

kan arbejde mere, får han sin afsked og kan derefter sulte ihjel, uden at arbejdsherren i mindste måde behøver at bekymre derom.

Den vundne fordel er i den grad på arbejdsherrernes side, at ingen af dem nu, selvom det blev tilbudt, gik ind på at antage negrene som trælle i den gamle form. Negrene har vundet så lidt, at for tusinder af dem ville det være en stor vinding, om de på ny kunne blive antaget som trælle.

En så overordentlig betydning har det at være skilt fra sine arbejdsredskaber.

Dog er det heller ikke nok, at man har redskaberne for hånden. For at redskaberne skal kunne bruges, er der endnu en faktor, som rnå være til stede, en faktor, der i vigtighed og betydning langt overgår selv de mest udmærkede maskiner.

Denne faktor er *jorden*.

Vil vi i den reneste skikkelse i det praktiske liv se forholdet mellem *jordejendom, kapital* og *arbejde*, kan vi fæste blikket på et større gods, der er forpagtet ud. Her møder vi som repræsentanter for de tre forskellige faktorer: ejeren, forpagteren og arbejderne.

Arbejderne udfører, som det sig hør og bør, arbejdet: de pløjer og graver, sår og hoster, tærsker og bringer produkterne til markedet eller forbrugsstedet.

Forpagteren leverer den fornødne driftskapital og leder arbejdet.

Men hvad gør ejeren? Han gør – ingen ting! Meget ofte opholder han sig helt andre steder end på godset: i København, i udlandets hovedstæder eller ved jagten i Algier. I produktionen deltager han ikke. Ejeren kan mulig være en meget fint og højt dannet mand, en dygtig politiker, en åndrig dyrker af litteraturen, en velvillig kunstbeskytter. Han kan som menneske have alle mulige dyder. Men over for det frembringende arbejde spiller han kun samme rolle som

Rotterne i en kornlade!

Han fortærer, men han frembringer intet, slet intet.

Dog har han det i sin magt på den ene side fuldstændig at hindre arbejdet på hans jorder og på den anden side at tilegne sig alle frugterne af de fremskridt, som produktionen gør.

Om arbejdernes løn er steget i løbet af dette århundrede er en hel del tvivlsomt. Det sikre er, at den endnu ikke er så stor, at arbejderne har det fuldt tilstrækkelige til et blot nogenlunde tarveligt underhold.

Hvor meget forpagternes indtægter er steget, savnes der oplysning om. Men det kan anses for givet, at i alt fald kun få forpagtere har samlet større rigdom. Men at godsejernes indtægter er vokset i løbet af dette århundrede, derom kan der ikke være mindste tvivl. Efter alt, hvad der foreligger, må godsernes indtægter mindst være 5-6 gange så store nu som i begyndelsen af århundredet. I alt fald må dette fuldt gælde for de såkaldte stamhuse og fideikommisser, som ikke har været underkastet køb og salg. Og al denne forøgede indtægt, alle disse overordentlige af arbejdet skabte værdier tilegnes af personer, der ikke med en finger deltager i produktionen!

Lehnsgreve Ahlefeldt-Laurvigen, der bor i København, svarer skat af en årlig indtægt på 250.000 kr. Ca. 20 andre godsejere, der ligeledes bor i hovedstaden, skatter af fra 50 til 200.000 kr.s årlig indtægt. I 1891 oplystes det, at forpagterne på grevskabet Holsteinborg årligt svarede besidderen 160,000 kr.

Disse overordentlige summer går altså til mænd, der slet ikke deltager i det produktive arbejde. Det er udbytning, der kan forslå![1]

Men denne udbytning, der således klarest ses under godsejersystemet, foregår i virkeligheden over alt, hvor den private jordbesiddelse er til stede. Ske, hvad der vil, under den private jordbesiddelse kan den egentlige arbejdende befolkning aldrig få væsentlig del i de frembragte velsignelser, selvom disse bliver nok så store.

Lad os tænke os, at det lykkedes agrarerne gennem rigsdag og regering at få gennemført alle de for landbruget forskellige love. Lad os tænke os, at kirken føjede sin virksomhed til agrarernes, at den nedbad himlens ve1signelse over den danske jord. Lad os tænke os, at bønnen blev hørt, at markerne kom til at flyde med mælk og honning!

---

[1] I Tyskland skal alene forpagtningsafgiften af jorden andrage den overordentlige sum af 3 milliarder om året.

Hvilke vældige summer, der gennem godserne drages fra arbejdet over til Kapitalen, kan følgende give et oplysende vidnesbyrd om:

(Ikke anført /pma)

I Preussen voksede landbrugets prioritetsgæld:
1886-1889: fra 567 mio. Mark til 993 mio. Mark

Dr. Ernst Lehmann Bodenwucher und Bodenbesitzreform s. 54.

Ville det så hjælpe?

Ville landbrugets nødstilstand dermed være afhjulpet? Ville landarbejderne så få en i forhold dertil forhøjet løn?

Aldeles ikke! Den hele, i alt fald langt den overvejende del af de nye værdier ville blive tilegnet af det forhåndenværende slægtled af jordbesiddere. I samme øjeblik, som fremskridtet var kendeligt til stede, ville alle landejendomme stige i pris, det næste sæt af ejere, der enten direkte købte landejendommene eller overtog dem efter arveskifte med søskende, ville komme til at betale ejendommene med en pris, der var forhøjet med et beløb, som svarede til jordens forhøjede værdi. De ny værdier ville så lidt tilfalde arbejdet, at de tværtimod ville blive tilegnet af ejerne på en aldeles tilsvarende måde som den, hvorpå stamhusbesidderen til enhver tid er i stand til at tilegne sig frugterne af ethvert nyt fremskridt. De værdier, som ejerne ikke ville kunne få ved kontant betaling, ville de få i egenskab af prioritetshavere. Prioritetsgælden ville efter et sådant fremskridt gentagende gange fordobles i løbet af få år.

Den, der vil påstå, at dette kun er fri fantasi, der ikke har nogen hjemmel i den virkelige verden, henviser vi til den udvikling, der er foregået i det sidste hundrede til halvandet hundrede år.

I tiåret 1731-40 var gennemsnitsprisen pr. td. hartkorn 98 kr. Så kom landboreformerne i slutningen af det 18. århundrede og den forbedrede jorddyrkning med den flere gange fordoblede landbrugsproduktion i det 19. århundrede. Følgen heraf var, at gennemsnitsprisen på landejendomme i 1884 var steget til 7,500 kr.[1] omkring ved 1788 anslås landbrugets prioritetsgæld til ca. 30 mill. kr. Nu er den ca. 1.200 mill. kr., hvoraf der årlig svares ca. 50 mill. kr. i renter.

[1] Siden dette år, det sidste hvorfra der foreligger officielle oplysninger, antages landejendommene jo almindelig at være gået en del ned i pris. To agrarer, – Bojsen, Gedved og Branth, S. Elkær – der jo ikke plejer at skildre landbrugets forhold lysere, end de er, har imidlertid for 1892 angivet gennemsnitsprisen på 1 td. hartkorn til 8.000 kr. Til samme værdi regnes 1 td. hartkorn også i det forslag om bygningsskyld, som indenrigsministeren i januar 1894 forelagde i Folketinget.

Disse få tal viser, at ethvert fremskridt, der er gjort i landbrugets produktion, er løbet ud forhøjede ejendomspriser.[1]

Og i dette forhold har vi grunden til, at så mange landmænd nu lever på fallittens rand, og at landarbejderne må sulte midt i overflødigheden. Den lov, der har hidført disse tilstande i den svundne tid, vil fremkalde de samme resultater også i de kommende dage. Privatbesiddelsen af jorden er uforenelig med sand og almen folkelykke.

"Hverken nationen eller landmændene har nogen gavn af høje jordpriser, aller mindst af deres kunstige værdistigning."[2]

Ligesom den private jordbesiddelses skyggesider træder klarest frem på de store godser, således ser vi også de af privatbesiddelsen fremkaldte ulykker klarest i de lande, hvor godsejersystemet er det almindelige.

Dette er f.eks. tilfældet i England, hvis folkemængde udgør nogle og tredive millioner, medens al landets jord ejes af nogle og tredive tusinde jorddrotter. Følgen af den private jordbesiddelse har her været, at mangfoldige tusinde mennesker er blevet jaget bort fra jorden og styrtet ud i den yderste armod og elendighed. Skylden for denne umenneskelighed kastes i almindelighed over dels på godsejersystemet, dels på godsejerne, og priser man højlydt vor lykke her i Danmark, Hvor forholdene gud ske lov ikke er som blandt disse engelske toldere!

Men dette er jo det rene bedrag. Forholdene er i denne retning snarere værre end bedre i Danmark end i England. I England kan enhver tænkende mand, der begynder at få øjnene op for de sociale misforhold, se, at en af hovedårsagerne til onderne ligger i den private jordbesiddelse. Det er derfor muligt at rejse en kamp imod denne. Og selv midt i godsejernes lejr finder man der allerede repræsentanter, som begynder at indse, at den private jordbesiddelses dage er talte.

Her i Danmark og i andre lignende lande er virkningen den samme som i England. Også her jages menneskene i tusindtal bort fra den jord, hvorfra de skulle søge deres daglige brod. Men her sker

---

[1] Se herom nærmere min bog om Henry George, Afdelingen: Landreformen i Danmark.

[2] A. Schäffle: *Deutsche Kern og Zeitfragen*, *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 3-4 hæfte 1894.

det under mere tilslørede former. Her foregår bortjagningen på en sådan måde, at der ikke kan rejses anklage imod bestemte personer. Den private jordbesiddelse virker her så indirekte, at det er mere end dobbelt så vanskeligt at gøre menneskene begribeligt, at den er en af hovedkilderne til de sociale ulykker. Men lige fuldt er dens virkning den selv samme som i England.

Den fælles virkning af den private jordbesiddelse i alle civiliserede lande er den, at folkemængden i stadig voksende grad samler sig i de store byer, medens den på landet dels kun vokser meget lidt, dels står stille. Dels endogså ligefrem går tilbage.

I England vokser folkemængden henholdsvis i by og på land med følgende procent:

	I byerne.	På landet.
1851-61	19,41 pct.	4,12 pct.
1861-71	18,00	7,32
1871-81	19,63	7,42
1881-91	15,03	3,01

Folkemængden i byerne vokser altså 3-4 gange så stærkt som på landet, i det sidste tiår endog 5 gange så stærkt.

I 271 distrikter går landbefolkningen ligefrem tilbage, i visse egne endog med 13 til over 22 pct.

I Danmark er forholdet følgende:

	I byerne.	På landet.
1801	194.431	734.570
1840	266.822	1.022.253
1860	381.662	1.226.700
1880	563.930	1.405.109
1890	663.566	1.508.814

I de sidste 10 år er bybefolkningen steget med 30,9 pct., landbefolkningen med kun 2,0 pct. Medens bybefolkningen i England i det sidst anførte tiår kun er vokset 5 gange så stærkt som landbefolkningen, er bybefolkningen i Danmark vokset 15 gange så stærkt som befolkningen på landet!

I følgende amter går landbefolkningen endog ligefrem tilbage:

Holbæk amt	0,13 pct.
Roskilde amtsmadskreds	0,73
Assens .	1,09
Sorø	1,39

Præstø amt	2,50
Frederiksborg amt	2,52
Vejle	3,21
Odense amtsrådskreds	5,46

I gennemsnit er der i landdistrikterne i årene 1885-89 årlig født 45.432 og død 26.068, hvorefter tilvæksten skulle have været 19.364. Den virkelige tilvækst har imidlertid kun udgjort 2.912. Der er således årligt draget 16.452 bort, hvoraf de 8 á 10.000 er vandret ud af landet, medens omtrent 7.000 årligt er gået til byerne. Heraf har København medtaget ca. 4.280 og købstæderne 2.120[1].

Mellem by og land er folkemængden nu delt således, at 34 pct. lever i byerne og 66 pct. på landet. Landbefolkningen, af hvilken endda en stor del ikke ernærer sig ved landbrug, udgør således end ikke to tredjedele af folkemængden.

Som det går i Danmark, går det overalt. I Frankrig voksede byernes folkemængde fra 1881 til 1886 med 626.101, medens befolkningen på landet samtidig aftog med 455.554 personer. Folketællingen af 1891 viser skarpt, at byerne fremdeles tiltager, medens landet affolkes.

I Tyskland er folkemængden på landet siden 1875 vokset med fra 1-5 pct., i byerne med 9-20 pct.

I Preussen, hvor der endda er en stor landlig industri, står landbefolkningen enten stille eller er direkte i tilbagegang.

I Østrig formindskedes landbefolkningen fra 1869 til 1890 med 4 pct. I 57 landsdele, medens by-befolkningen samtidig tiltog med 10 til 20 pct.

Den samme tendens er stærkt fremtrædende både i Ungarn, Holland, Belgien og Schweiz. Og den gør sig gældende på samme måde bande i Amerika og i Australien.

I den af det kongelige landhusholdningsselskab i 1894 udgivne udvalgsbetænkning om landbruget og toldreformen, hvorfra de herhenhørende oplysninger er hentet, udtaler udvalget følgende om denne fremtoning på folkevandringens område:

---

[1] Samtidig med folkevandringen fra land til by er der fra 1860 til 1880 vandret ca. 50.000 helt ud af landet.

Danmarks Statistik 1. bind s. 480.

"Det fremgår tydeligt, at bevægelsen er universel. At den finder sted over hele den civiliserede verden, hos alle folkeracer, hos goter og germanere som hos kelter og angelsachser og hos teutoner og latinere; under alle breddegrader: hos nordmænd såvel som franskmænd og italienere; – i den nye verden som i den gamle; i Australien og Amerika såvel som i Europa; under alle regeringsformer: republikken lige så vel som det konstitutionelle og absolutte kongedømme; – med alle landbrugssystemer: såvel det ekstensive som det intensive, såvel fra herregårdene som fra bøndergårdene; – og lige så fuldt, ja oftere stærkere i frihandelslandene end i beskyttelseslandene".

De anførte tal og den derpå byggede betragtning er overordentlig værdifuld. Vi har det her fra meget konservativ side tilstået, både at fremtoningen er almindelig, og at den hverken har sin rod i regerings- eller lovgivningsformer eller i de med hensyn til jordens dyrkning anvendte forskellige systemer.

Men hvad er da årsagen til denne enestående og i så overordentlig høj grad unaturlige fremtoning?

Årsagen ligger lige for hånden! Den ene store grundårsag ligger i privatbesiddelsen af jorden!

Dette er så klart som dagen.

Intet er mere naturligt end arbejdet ved landbruget. Her har vi den friske luft, det prægtige blomsterflor, den dejlige fuglesang, den åbne himmel. Ingen andre steder er der så sunde og fra naturens side hyggelige forhold at arbejde under.

Hvorfor drager da menneskene bort? Simpelthen fordi de nødes til det! For den, der ikke har fået jord eller kapital i vuggegave eller er så heldig at få en af delene i brudegave, er det simpelthen umuligt at bane sig en anstændig levevej ved landbruget under de forhåndenværende forhold. Undtagelsesvis kan en enkelt gøre det. I almindelighed er alle muligheder udelukkede. Daglejerens lod er i den grad sørgelig, at ethvert ungt menneske, med blot noget mod i bringen til at kæmpe sig frem i verden, nødvendig må stile efter at komme over i en anden og bedre stilling.

Er forholdene da bedre i byerne? I almindelighed ikke. Men der er muligheder. Og den blotte mulighed for at kunne opnå noget bedre er nok til at drage bort fra den visse elendighed, som ligger for de ubemidlede på landet.

Derfor drager de til byerne med samme forventning, som der spilles i lotteriet: forventningen om bedre kår end dem, de forlader.

Folkevandringen til byerne vil derfor fortsættes, så længe den private jordbesiddelse består.

Hvad vi her har anført, kunne i og for sig være nok til at dømme den private jordbesiddelse. Men der er dog endnu mere, der taler imod den, ja, vi er end ikke endnu kommet til den hovedgrund, der mest afgørende må fælde den. Vi sigter her til forbindelsen mellem kapitalrenten og den private jordbesiddelse.

Oldtidens lovgivere – Lykurg og Solon så vel som Moses – betragtede al rentetagning som åger. Den romerske vismand Cato skrev: "Vore fædre har ved lov slået fast, at tyven skal erstatte det dobbelte, den, som låner mod rente, det firdobbelte". Moselovens ord lyder: "Låner du penge til den fattige, skal du ikke være som en ågerkarl imod ham; I må ikke lægge ham renter på".[1]

De ældre kirkefædre fordømte enstemmigt al rentetagning. Gennem middelalderen optrådte kirken med en sådan strenghed imod rentetagningen, at enhver, der udlånte penge mod renter, blev stemplet som en ågerkarl, der end ikke måtte begraves i kristen jord[2].

Men her som overalt har den sociale udvikling i samfundet været stærkere end kirkens magt til at hævde sin ideelle sædelige livsbetragtning. I nutidcn er rentetageren en af kulturens ypperste, der bænkes øverst i kirkerne og af alle – de foragtelige socialister frareg-

[1] 2. Bog. 22. Kapitel. 23. Vers.

[2] Hvor uendelig højt kristendommen som kulturmagt står over hedenskabet i Indien, fremgår bl.a. også af, at i *Manus* forordninger, der blev nedskrevet omtrent 900 år før Kristus, er den lavest lovlige rente fastsat til 15 pct. Og den højeste til 60 pct. Og Manus forordninger er fremdeles grundlaget for den indiske lovkyndighed! I overensstemmelse med denne høje rente er den laveste grundskat i følge love og vedtægter fastsat til halvdelen af udbyttet, og i mange tilfælde drives den endda højere op. I disse to forhold ligger den naturlige årsag til den umådelige rigdom iblandt Indiens herskende klasser og den grænseløse armod blandt den store undertrykte masse, hvis enkelte medlemmer må leve for et beløb, der sjælden overstiger 7 øre om dagen. Der er således god grund til kristelig mission i Indien, men også til bedrøvelse over den måde, hvorpå repræsentanter for det kristne Europa deltager i udplyndringen, idet de efter få års ophold i Indien vender hovedrige hjem. Jævnfør Th. Buckle: *Civilisationens Historie* 77-79.

net – hilses med den mest udmærkede anerkendelse. Det sædelige spørgsmål lever dog fremdeles: hvad er berettigelsen til renterne? Erfaringen har imidlertid lært, at hvad enten man billiger renterne eller er imod dem, lader de sig hverken fjerne ved ideelle prædikener eller kirkelige og borgerlige forskrifter. Menneskene begynder derfor at grunde over, om det ikke skulle være muligt at finde årsagen, roden til renterne og ved at overskære roden dræbe rentelivet således, at renterne ganske af sig selv lidt efter lidt ville forsvinde og dø.

Repræsentanterne for den klassiske nationaløkonomi hævder den betragtning, at årsagen til renten ligger i, at menneskene vurderer de goder, der straks står til deres rådighed, højere end de, som først fremtiden vil bringe.

Denne betragtning er imidlertid meget for tynd til at bære hele det vældige rentemonopol, som nu behersker verden.

Den langt overvejende del af den formue, der nu gennem renterne udsuger de arbejdende folk, er ophobet i indeværende århundrede. Og allerede nu skal vi være kommet dertil, at folkene hver måned i renter har at udrede 1 milliard, altså 1.000 mill. kr.!

Og hele dette kapitalnag skulle bæres af det forhold, at menneskene vurderer nutidsvarer højere end fremtidsvaren."[1]

Den forklaring er værre end ingen!

Vi tillader os at fremsætte en anden. Vor påstand er den: det er den private jordbesiddder, der er moder til rentemonopolet.

De store formuer kan have det mest forskellige udspring. Jordbesiddelse, handel, industri og spekulation kan have medvirket til deres dannelse. Men vinde og tabe er købmandens lod. Var der ikke et sted, hvor formuerne kunne anbringes sikkert og bestemt, var der ikke et sted, hvor der kunne vindes renter uden arbejde, så ville mange kapitaler forsvinde lige så hurtigt, som de var skabt.

Men nu har vi en faktor, der under alle forhold er absolut sikker, en faktor, der giver renter uden noget som helst arbejde.

Denne faktor er – jordcn! Se på vore stamhusbesiddere. Selvom de havde sovet i de sidste 100 år, ville de dog nu alligevel være hovedrige mænd, fordi deres jorders værdi i dette tidsrum er steget med flere hundrede procent.

---

[1] Jævnfør Harald Westergaard: Indledningen til studiet af nationaløkonomien, København 1891. 52.

Lad hvilken som helst anden prøve på det kunststykke: at lægge sig til at sove i et længere tidsrum. Hvad enten det er fabrikanter, købmænd, håndværkere eller arbejdere vil de dog vågne som fattige mænd.

Dette viser det ejendommelige ved jorden. Dens evne til at give renter uden arbejde beror på to ting. For det første på de i naturen boende bestandig virkende kræfter. Ved solens varme vokser græsset og kornet på markerne og træerne i skovene. År efter år danner træerne ringe på ringe, uden at de røres med en menneskelig hånd. Og medens træklodsen kun under håndværkerens hænder forvandles til borde og stole, er det naturens egne kræfter, der forvandler lammet til får, kalven til ko og føllet til den vælige hingst.

Før det andet vil enhver forøgelse af folketallet, ethvert fremskridt i civilisation under alle forhold – trods tilbagegående bølgeslag – altid og overalt bevirke, at jorden stiger i værdi. Jordens evne til at yde sikkerhed beror på, at medens f.eks. industrivarer kan fortæres af ildebrand, medens skibe kan gå under i det oprørte hav, er der intet, der kan forstyrre eller ødelægge jorden. Jorden kan derfor under ingen forhold gå tabt.

Af disse grunde er det, at jorden både kan give renter uden arbejde og under alle forhold, særlige spekulationsforhold fraregnet – yde en næsten absolut sikkerhed for de i den anbragte kapitaler.

Men dette bevirker atter, at ingen anbringer penge i industri og handel uden at have udsigt til at få i alt fald noget større rente, end de kan få ved at anbringe dem i jord. Jo dårligere forretningslivet er, desto højere er den risikopræmie, som pengemændene + renten forbeholder sig ved at anbringe kapitaler i industrielle anlæg. Men selv ved en betydelig lavere rente vindes der i længden mere ved at anbringe pengene i jorden end i industrien.

Familien Rotschild, der som en kæmpemæssig edderkop sidder i hjertet af Europa og med sine vældige fangarme omspænder den hele verden for årlig at suge for 100 á 150 millioner kr. blod af det arbejdende folk, anbringer hellere sine kapitaler til 2 pct. i de sikre værdier, jordbrugsprioriteter og statspapirer, end lader dem gå til industrien til 20 pct. Pengekongen ved, at i det lange løb vil der tjenes mere ved de sikre 2 pct. end ved de usikre 20.

Da nu jorden som anført under al fremadskridende civilisation bestandig stiger i pris, hvad særlig alle grunde i og ved de voksende

købstæder og jorderne langs jernbanelinjer og stationer giver det klareste vidnesbyrd om. Så er der her igennem en stadig forøget mulighed for, at pengemændene kan få deres formuer anbragt i jorden og derigennem i form af renter tilegne sig en bestandig større tribut af de værdier, som skabes ved det produktive arbejde.

Den tribut, som kapitalen i kraft af herredømmet over jorden og redskaberne kan tilegne sig af det produktive arbejde, er så uhyre, at ingen aner dens sande omfang.

Følgende opgivelser kan give et lille indtryk deraf. For et par år siden oplyste amerikanske blade, at den velkendte kulmineejer. Andrew Carnegie, havde følgende indtægter: for et år 1.500.000.000 dollars.

I begyndelsen af 1892 læses følgende i *The New Nation*

"Familien Astors yngste barn, der for kort tid siden kom til verden i New York, er arving til 750.000.000 francs. Renten af denne sum, beregnet til 6 pet. er 45.000.000 francs om året eller 150.000 francs om dagen, året regnet til 300 arbejdsdage.

Af arbejdere, der får 7½ francs om dagen, skal der altså 20.000 til for at frembringe, hvad der betales til dette ene barn.

Når barnet, der nu ligger i vuggen, bliver 21 år, vil de 750.000.000 francs være flere gange fordoblet, idet de vil være vokset til 3.000.000.000 francs. Der vil da kræves 80.000 mand for at frembringe den værdi, som denne ene mand skal have i renter. Da nu imidlertid disse arbejdere også skal leve, så må De og Deres familie have de 5 francs om dagen. For at fremskaffe rentebeløbet vil der således kræves 240.000 arbejdere. Forudsættes det, at disse er familiefædre, der hver gennemgående repræsenterer 5 personer, følger deraf, at ikke mindre end 1.300.000 mennesker er interesseret i at skaffe renterne til denne ene mand, der i vuggegave har modtaget 750.000.000 francs."[1]

---

[1] Jævnfør følgende oplysninger om størrelsen af de formuer, som de anførte amerikanske damer har bragt i medgift til engelske adelsmænd:

Hertugindcn af Marlborough	25.720,000	kr
Fru Ralph Vivian	21.600,000	
Lady Durhurst	7.200.000	
Lady Wolseley	7.200.000	
Lady Hesketh	7.200.000	

Så vidt det amerikanske blad. Behøves der mere bevis for, hvad det er for former, hvorunder udbytningen foregår?

Vi håber, beviserne er tilstrækkelige. Enhver, der en gang har fået øjet opladt for de herhenhørende forhold, vil tale sagte om individernes frihed. Enhver tale om , at den enkelte er herre over sine omgivelser, enhver påstand om, at der er fri kappestrid mellem individer, hvoraf den ene part optager kampen for tilværelsen med et lavmål af oplysning og to tomme næver, medens den anden part sidder inde med al den jord, hvoraf vi alle skal leve, og ejer alle de redskaber, hvormed der ene kan arbejdes, og råder over en kapital, der kan knuse enhver ubehagelig konkurrent, er kun det rene og skære nonsens.

Nej, det er kun småt bevendt med den frihed, som individerne besidder. I vid udstrækning beherskes vi af de sociale og økonomiske systemer og institutioner, som vi lever under. Den til stedeværende sociale og økonomiske tilstand griber derfor dybt ind i folkets hele sædelige og åndelige liv.

Fru Cavendish-Henrinck 5.400.000

Lady Plunkelt 5.400.000

Lady Arthur Butler og fem andre damer 3.600.000 kr. hver, og en tyve tredive andre damer formuer fra 900.000 til 2.700.000 kr.

Politiken 30-4-95.

VI. De sociale vilkår og den sædelige og åndelige tilstand.

Vort folk kan deles i 4 klasser:

1) Den besiddelsesløse arbejderstand;
2) Den arbejdende middelstand;
3) Den ikke arbejdende overklasse;
4) Den fastlønnede embedsstand.

I det følgende skal vi belyse den sædelige og åndelige tilstand i hver af disse klasser. For arbejdernes vedkommende gælder det særligt at få øje for, hvad det betyder at leve i fattigdom.

Herom er der ført såre megen løs tale. Ret almindeligt har det været at betragte fattigdommen som noget særlig velsignet, der skulle virke så velgørende opdragende dels på de fattige selv, dels på de rige, hvis barmhjertighedsfølelse den skulle fremkalde. Ja, der er nok endog teologer, der har ment, at fattigdommen nødvendig måtte følge med til paradiset, da der ellers intet ville være der, som kunne fremkalde barmhjertighedens skønne dyder!

Nutidens videnskabeligt begrundede erfaringer lærer os heldigvis at se anderledes på den ting.

Armoden er helt igennem en ulykke og kan – rene undtagelser fraregnet – kun virke som et helvede på jorden.

Til et sundt legeme og en sund sjæl hører først og fremmest tilstrækkelig ernæring.

Fysiologien har godtgjort, at "ikke alene den rent legemlige arbejdskraft og udholdenhed er afhængig af ernæringsvilkårene; men også åndens arbejde, tankens vilje og virksomhed lammes, og energien sløves under mangelen på tilstrækkelig og passende føde; og lidt efter lidt udvikler der sig almindelige svækkelsestilstande, der på den ene side umuliggør kraftigt arbejde, og på den anden side gør mennesket til et let bytte for skadelige indvirkninger, smitsomme sygdomme og sygelige processer, der som tarmlidelser, skørbug og den engelske syge er den utilstrækkelige og uhensigtsmæssige ernærings sikre følgesvende".[1]

---

[1] Soph. Torup og I. C. Dirckinck-Holmfeld: *Hvorledes skaffes god daglig kost for den billigste pris*. Side 7.

Jævnfør Herbert Spencer: *Opdragelse* s. 195-208.

Den mangelfulde ernæring er den første og sikreste følge af den mangelfulde løn.

Den anden følge er den slette bolig. På landet bor arbejderne gennemgående i rønner, landbrugerne ville kassere som ubrugelige for deres heste og køer. I København bor over ¼ af befolkningen i huse, hvor der er over 100 personer, og der gives ejendomme med over 300 beboere. Af byens ca. 50.000 familier boede i 1880 40 pct. i lejligheder på 1 til 2 værelser. 6.355 familier – noget over 12 pct. – havde kun 1 værelse. Denne ringe plads blev yderligere indskrænket derved, at 162 af de familier, som kun havde 1 værelse og 1362 af dem, der havde 2 værelser havde logerende boende hos sig. Ved folketællingen i 1885 var stillingen omtrent den samme.[54]

Den mangelfulde ernæring og de slette boliger i forbindelse med arbejdernes anstrengende og ofte meget usunde erhverv giver sig udslag i, at døden raser langt stærkere i arbejdernes familier end i de øvrige samfundslag.

I København er dødsantallet følgende i de forskellige klasser:

Mænd.	Arbejderne.	Middelstanden.	Overklassen.
20-25 år	7,9 p.m.	7,6 p. m.	4,0 p.m.
25-35	9,6	7,3	5,8
35-45	19,1	10,2	9,2
45-55	35,6	17,3	15,9
55-65	64,2	36,5	31,2
65-75	106,1	72,5	56,5
75 og derover	207,1	173,1	139,3[55]

Det fremgår af disse tal, at der f. Eks. I aldersklassen 45-65 dør mere end dobbelt så mange arbejdere som mænd af middelstanden og overklassen. På lignende måde går det med kvinderne og i provinserne. Men for ikke at trætte med de mange tal skal vi lade det være

[54] *Danmarks Statistik* 1. bind s. 587. Supplement s. 105.

I Berlin bor – i følge dr. Lehmanns anførte skrift – 30.000 familier i 1 værelses lejligheder og 20.000 i dybe kælderlejligheder. Af enkelte personer, der bor som logerende, findes 100.000. I følge en bladartikel skal dødeligheden i 1 værelses lejlighederne være 16,3 p.m., medens den i 3 værelseslejlighederne er 7,5 og i 4 værelseslejlighederne 5,7

[55] *Danmarks Statistik*, Supplement s. 91.

nok med de her anførte. Af børn dør der 1/3 flere blandt arbejderne end blandt overklassen.

Lignende oplysninger foreligger fra udlandet. I Dundee i England er dødeligheden – ifølge *Ugeskrift for Læger* – 12,3 pct. i 4 værelses lejligheder, 18,5 pct. i 2 værelsers og 23,3 pct. i 1 værelsers.

I Paris falder der et dødsfald for hver 74 beboere i det rige kvarter, 2. arrondissement, et for hver 44 i det fattige, 12. arrondissement.

Et tysk tidsskrift – Der Allwohls-Bund – oplyste 1890, at gennemsnitslevealderen i England var 34½ år. Men i fabriksbyerne gik den ned omtrent til halvdelen; i Leeds var den kun 21 år, i Manchester 20, i Liverpool kun –17.

I Preston dør årligt 1 af hver 47 i overklassen. 1 af hver 32 af håndværkene, 1 af hver 18 af lønarbejderne.

I Berlin opnår rentiers en gennemsnitsalder af 66½ år, bogbindere kun 35, tobaksspindere 31 år.

I Schweiz dør før 15 års alderen af overklassen 24,2 pct., af bønderne og landarbejderne 40,5 pct., af håndværkerne 45,3 pct. og af fabriksarbejderne 48,9 pct.

I Mühlhausen dør halvdelen af spindernes, vævernes og klejnsmedenes barn for det opnåede 2. år, medens derimod halvdelen af de velstillede børn opnår en alder af 30 år.

Den tidlige død, tabet af forsørgere, savnet af børn, alle de sorger og tårer, som hermed følger, er dog kun en mindre del af de ulykker, som fattigdommen medfører.

Hvor der end ikke er tilstrækkelig legemlig ernæring, må nødvendigvis alle tanker være optaget af kampen for brødet. Hele den åndelige udvikling ligger brak.

Både sansen for og evnen til børnenes forsvarlige opdragelse mangler.

"Megen ødelæggelse i sædelig henseende stammer fra barndomshjemmene. Ofte bor familier således sammen, at al blufærdighedsfølelse krænkes. Forældre og børn, også halvvoksne drenge, ja halvvoksne piger har jævnlig fælles sovekammer, under tiden med en eller et par senge, der bruges, som det træffer sig, uden hensyn til kønsforskel. Man må næsten undres over, at der ikke oftere påviseligt opstår ulykker deraf. Men vist er det, at der foregår meget mere, end der kommer for lyset. For så vidt det er fattigdom, der tvinger

familien til at tilsidesætte sømmelighedshensynene, kan man kun sige derom, at det er meget sørgeligt."[56]

"Mange forældre bruger alle slags kunstgreb for at holde børnene fra skolen og at lade dem gå og vogte gæs og får. Ofte er de ikke til at få i skole, før de er 8 år gamle og møder så uden at kende et bogstav. Har de nået i 1-12 års alderen, er de så meget værdifuldere for hjemmet. Så udmeldes de ved forårstid til "privat undervisning", der består i, at de hele sommeren går ude i alheden og vogter får uden at læse et ord og næsten uden at tale med et menneske. Om efteråret kan de intet og indskrives altså igen i skolen; men denne er i reglen for yngste klasse om vinteren 2 dage ugentlig. Når foråret kommer, er de måske så gamle, at de må op i ældste klasse, og der er sommerundervisningen kun 1 dag om ugen".[57]

Altså, usædelighed og uvidenhed, det er det, børnene opdrages til i de fattiges hjem. Dette vidner – ikke en socialistisk agitator, men – en præst i den danske folkekirke!

Det vidnesbyrd taler for sig selv.

Vi går videre.

Hvor der ikke er fornødent dagligt brød, kæmper individerne stadig med fristelsen til at begå forbrydelse. Og da de åndelige kræfter ikke er kommet til udvikling, er der kun en meget ringe modstandskraft til at stå imod fristelsen.

En mængde falder for denne. En fattig enke opbrød uden forlov sin lille søns sparebøsse og tilegnede sig pengene. Drengen tog eksempel efter moderen, stjal først småskillinger fra denne, og da han derved var kommet i vanen, fortsatte han dermed. Han endte i tugthuset, men kunne aldrig senere glemme den sparebøsse, der blev den første anledning til hans fald.[58]

En hustru skrev til en fange i Horsens tugthus: "Både jeg og børnene ved, at du begik tyveri, for at de skulle få mad. Det er synd, du har begået, men det er også synd af en rig bonde at lade en fattig mand slæbe fra morgen til aften for 60 øre i dagløn.[59]

---

[56] Hafstrøm: *Optegnelser fra Horsens straffeanstalt*. S. 62.

[57] Hafstrøm anf. skrift s. 17.

[58] Samme s. 15.

[59] Hafstrøm anf. skrift s. 7.

Ligefrem frygtelig er stigningen i antallet af de forbrydelser, der begås af børn mellem 10 og 15 år. Skønt et meget betydeligt antal af disse forbrydelser enten slet ikke anmeldes, ikke fører til påtale eller afgøres som politisager, er stillingen den, at medens folkemængden fra 1866 til 1890 årligt voksede med ca. 1 pct., i hele tidsrummet med ca. 27 pct., voksede antallet af børneforbrydelser i samme tid årligt med ca. 5 pct., i alt med 120 pct., hvoraf 32 pct. faldt på København, 41 pct. på købstæderne og 27 pct. på landet, på hvilket sidste sted tilvæksten i det sidste tiår foregår langt hurtigere end i byerne?"[60]

Om disse barnlige forbrydere udtalte fængselspræst Lütken bl.a. i et foredrag i 1891:

"Brandstifterne er i reglen fra 10-15 år. De stikker i reglen ild på for at hævne sig for dårlig behandling(!). Gennemgående er det flinke drenge, der gerne vil arbejde, og som i mange tilfælde ikke senere foretager noget ulovligt.

"Sædelighedsforbryderne er så godt som altid drenge fra landet. Det er mest rent dyriske forgåelser, de har gjort sig skyldig i. I reglen er de helt sløve og ofte næsten halvidioter.

"Tyvene er i de fleste tilfælde fra København og er ofte velbegavede drenge. Af sådanne kommer der årligt en snes stykker i forbedringshuset«.[61]

I femåret 1871-75 dømtes her i landet for begåede forbrydelser i alt 15.125. Medens der i tiåret 1856-65 for hver 10.000 mennesker. Gennemsnitligt hvert år dømtes 155,1 blev der i tiåret 1866-75 gennemsnitlig årligt dømt 215,8.

"Antallet har således været i stærk stigning fra det første til det andet tiår".[62] Stigningen voksede fra 15,51 til 21,58 pct. Og vokser fremdeles stærkt.

Af de dømte forbrydere var:

15 pct. født uden for ægteskab,

10 pct. af forældre under fattigvæsenet.

48 pct. af arbejdsfolk,

14 pct. af til dels fattige håndværkere.

---

[60] *Børnehjemskommissionens betænkning* s. 17 og 161-62.

[61] *Programmet* 6. oktober 1891.

[62] Danmarks Statistik 5. bind 129.

87 pct. var altså dels hjemløse, dels gået ud fra fattige hjem med en mere eller mindre forsømt opdragelse, medens kun 13 pct. var født af bedre stillede forældre, og af disse var endda kun 10 pct. vokset op i gode hjem[63].

I disse tal ligger en saga, som er vel egnet til at gå til marv og ben. De mennesker, der ikke ved oplysninger af denne art kan komme til forståelse af sammenhængen mellem fattigdom og forbrydelse, må vi opgive.

De fremholdte kendsgerninger stadfæster kun alt for klart rigtigheden af Buckles betragtning, når han erklærer. "At menneskenes forbrydelser ikke så meget er en følge af den enkelte forbryders laster som af det samfunds tilstand, hvori han lever.[64]

Hvad det er for ligefremme ædle spirer, der kvæles under de sociale forhold, der gør dem til forbrydere, har vi også erfaring om.

En betjent i Horsens tugthus glemte en aften at låse døren ind til en celle. Fangen forstod, at det var en fejl, der kunne pådrage betjenten alvorlige ubehageligheder. Da døren ikke kunne lukkes indvendig fra, holdt fangen sig derfor vågen hele natten, og så ofte han hørte skridt på gangen, stod han op af sengen og holdt på døren, for at det ikke ude fra skulle opdages, at den var åben. På denne måde lykkedes det ham at hindre, at betjentens forglemmelse blev opdaget[65].

Mon ikke den karakter, som her igennem åbenbarede sig, fortjente en bedre skæbne?

Med rette bemærkede en gammel hædersmand, der besøgte Vridsløselille fængsel: "ja, der sidder nu de – hvor mange af os andre har ikke i virkeligheden gjort os skyldige i moralsk lige så lave og slemme ting som adskillige af dem. Men der er blot ingen, som ved det".[66]

Fædrenes synder straffes på børnene indtil tredje og fjerde led. Den sandhed bekræftes fuldstændig af nutidens videnskab og – erfaring.

Også forbryderne sætter børn i verden. "De nedarvede onde anlæg er utallige menneskers største ulykke. Anlæg til de forskellige

[63] Samme 5. bind s. 149.
[64] *Civilisationens historie* s. 41.
[65] Hafstrøm anf. skrift s. 108.
[66] Vilhelm Lütken: *Forbryderne og vi andre*, s. 7.

slags synder er børnene medfødte. Det er lige så sandt som sørgeligt, at fædrenes misgerninger hjemsøges på børnene. Fædrenes drikfældighed, udsvævelser osv. giver børnene svage og slappe legemer og sjæle. Selve de enkelte onde tilbøjeligheder går i arv".[67]

[67] Hafstrøm anf. skrift, s 37. Hvad arv, opdragelse og omgivelser kan virke i retning af at gøre et menneske til forbryder, foreligger der et oplysende eksempel på i den kvinde, der nylig ved Højesteret dømtes for 3 barnemord, brandstiftelse og en mængde tyverier. Om hendes livsførelse oplyste hendes defensor, Højesteretsadvokat Nellemann foran skranken: Arrestantinden, Andersine Dorthe Kirstine Andersen havde fået en meget forhutlet opdragelse og navnlig sad tyvelysterne hende i blodet. Allerede som et barn på 5-6 år begyndte hun at rapse, og da hun kort efter kom i huset hos en tante, der forkælede hende, fik hun i fred lov til at udvikle sine dårlige egenskaber. Da hun blev konfirmeret, kom hun ud at tjene, og det var mest på værtshuse, hun fik tjeneste. Dette bidrog også til at udvikle hendes onde tilbøjeligheder, ligesom værtshus

livet fuldstændig ødelagte hende i sædelig henseende. Samtidig udviklede der sig hos hende anlæg til krampe og hysteri, og det er et meget stort spørgsmål, om hun har været sig bevidst i gerningsøjeblikket at hun har udført sine skrækkelige gerninger. Dr. Thonberg siger i sin lægeerklæring: Arrestantinden er en person, der såvel i åndelig som legemlig henseende frembyder forskellige symptomer på hysteri. Sandhed og digt er hos personer af hendes art således vævet mellem hinanden, at det er umuligt at skelne derimellem.

Denne lægeerklæring passer fortrinlig til arrestantindens forklaringer i forhørene, da de nøgne fakta holdes frem for hende, så at hun tvinges til at sige sandheden. Hun erklærer da, at det var ved at se en gård brænde, at der påkom hende en ubetvingelig lyst til at stikke ild på. Hun syntes, at der var noget 'berusende' ved at se en sådan ildebrand. Med hensyn til tyverierne, hun har tilstået sig skyldig i, da fremgår det klart af sagens akter, at hun har en medfødt tilbøjelighed til at stikke alt til sig, hvad hun kunne få fat på, og den dårlige opdragelse, hun har nydt, har snarere udviklet end kuet disse lyster. Det første barnemord, hun begik, må antages at være begået af fortvivlelse, fordi barnefaderen, Hans Nielsen, havde tilskrevet hende, at han ikke ville have noget med hende at gøre. At dette ikke var det samme, som at vægre sig ved at bidrage til barnets forsørgelse, kan arrestantinden ikke antages at have forstået. Det andet barn har hun efter sin egen tilståelse dræbt, fordi hun, der havde født det efter en sommertjeneste på Dyrehavsbakken, slet ikke vidste, hvem hun skulle tillægge som barnefader. Nu var mordlysten kommen op i hende. Hun benyttede stadig samme fremgangs-

Forbindelsen mellem fattigdommen og forbrydelsen er godtgjort. Vi skal nu se forbindelsen mellem armoden og umoraliteten og prostitutionen.

I magistratens officielle beretning om Kjøbenhavns hospitaler for 1893 meddeles følgende oplysninger om herkomsten af de skøger, som i årets løb har været behandlet på Vestre Hospital.

"160 var ledige tjenestepiger, de 93 tjenende, men for allerstørste delen ulykkeligvis kun havende formiddagsplads eller i alt fald ikke boende på tjenestestedet; de 204 var syersker, de 73 fabrikspiger, deraf 22 tobaksarbejdersker, de 5 beskæftigede med tændstik fabrikationen; de 29 sagdes beskæftigede med strikning og vævning, de 22 skulle væsentlig leve af strygning, de 18 af rengøring og 13 af vaskeri, 8 var skuespillerinder og sangerinder, 7 stod model, og 2 var blomsterpiger. Tyendeforholdet havde de for det meste opgivet af ulyst til det bundne liv og til tvungent regelmæssigt og hårdt arbejde, undertiden også på grund af hård behandling (!), slet kost (!) og ganske ussel løn (!). Adskillige af disse individer var uægte børn, og ikke få havde i deres barndom mistet fader eller moder eller var blevne forældreløse".

Atter her ser vi armodens forskellige årsager virke sammen: dårlig arv, forsømt opdragelse, hårdt arbejde, ussel løn, slet behandling, det er de forenede kræfter, der forvandler barnet, skabt i guds billede, døbt i Jesu Kristi navn, til skøgen!

"Sørgeligt er det, at en fattig kvindes hæderlige arbejde skambydes. Medens usædeligheden betales højt", mere end sørgeligt er det, at vi skal høre unge piger grædende erklære: "Det er ikke muligt, at en fattig pige kan få lov at være uskyldig".[68]

Mangen en fattig pige vil med føje kunne istemme Ingemanns sang:

"Frændeløs og venneløs i verden om at gå,

---

måde, idet hun ved at trykke en dyne eller el shavl tæt om barnets hoved kvæler dette, og da hun så kommer til at passe gårdmand Søren Hansens barn, påkommer der hende denne ubetvingelige lyst til atter at udføre et mord. Hun har ikke den mindste grund dertil. Og hun fortryder det, så snart hun har gjort det, og forsøger at kalde barnet til live igen; men tvinge sin mordlyst i gerningsøjeblikket kan hun ikke.

[68] Hafstrøm: *Sædelighedsforholdene i det danske folk*, s. 42-55.

synge, mens tårer i øjnene stå,
smile med kummer og synge for brød; –
tungere tåre på jorden ej flød.

Harpeklang og glædessang ved fremmed dør og bord,
Ingen, som hører de bævende ord,
Ingen, som ved, hvorfor kinden er rød: –
Tungere tåre på jorden ej flød.

Syngende og smilende med stille krænket sind,
klappes af fremmede herrer på kind;
betle om livet og ønske sig død; –
tungere tåre på jorden ej flød.

At mange kvinder på usædelighedens bane demoraliseres således, at de sætter en ære i deres skændsel, er naturlig. Nogle er der dog, som søger at vende om, hvad der kun er grund til at glædes over. Men noget vanskeligt at forstå er måske nok den motivering, som en skøge gav, da hun gennem et brev underrettede sin fader om, at hun var bleven forlovet. Havde købt et møblement til 600 kr. Og snart skulle giftes. Hun skrev: "Nu skylder jeg kun 70 kr., og Vorherre hjælper mig nok. Så trækker jeg mig tilbage fra dette elendige og smudsige liv. Der er jo prøvelsestid for enhver".[69]

På landet tager usædeligheden andre former, men også der rekrutteres de faldne kvinder fra de fattige hjem, og det er særlig herregårdene, der er arnestederne for ryggesløsheden.

"De allerfleste piger, der føder uægte børn, er udgået fra de fattigste og tillige i moralsk henseende ringeste hjem, og ulykken sker i almindelighed, medens hun tjener på en eller anden herregård".[70]

"Der kan ikke være tvivl om, at der på de store gårde – – føres et aldeles ryggesløst samliv mellem karle og piger".[71]

En læge oplyser, at han ingen steder har fundet usædeligheden så »stødende og dyrisk som på nogle af de fynske herregårde."[72]

[69] Hafstrøm: Sædelighedsforholdene i det danske folk s. 81.
[70] Samme: anf. skrift s. 31-27-22
[71] Samme: anf. skrift s. 31-27-22
[72] Samme: anf. skrift s. 31-27-22

En anden brevskriver oplyser, at "brændpunktet for usædeligheden er de store hovedgårde, hvor der føres et ryggesløst, løsagtigt liv mellem tjenestefolkene".[73]

Stærkest må dog et vidnesbyrd virke, der fremlægges af en enkefrue, som forsøgte at reformere den sædelige tilstand på hendes egen herregård. Men det viste sig umuligt. Den eneste sædelige pige, det lykkedes hende at få, opsagde selv sin tjeneste efter en tids forløb, fordi hun ikke kunne udholde de andre pigers "spot over, at hun ikke kunne få børn".[74]

Da herregårdene så godt som ene får deres tjenestepiger fra de fattige klasser, har vi i det anførte tilstrækkeligt bevis både for, hvilke sædelige pesthuler herregårdene danner, og for arbejderdøtrenes skæbne.

Og også disse kvinders synder hjemsøges på og forplantes med børnene. Og fra usædeligheden ligger vejen åben til forbrydelsen. "I de kvindelige forbryderes liv har sædeligheden i reglen været hovedulykken. I 66 af 100 tilfælde har den givet det første stød til at føre dem ind på forbryderbanen".[75]

Fattigdom – usædelighed – forbrydelse!

Et helvedes trekløver, som fortjener at rammes af himlens lyn!

Den skamplet, som general Both karakteriserer på følgende måde, må tvættes af:

"Hvor skrækkelig end denne kendsgerning er, så er der ingen tvivl om, at det er en kendsgerning, at der er ingen hæderlig livsstilling, hvorved en smuk pige i løbet af kort tid kan tjene så mange penge med så lidt møje som ved at vælge en skøges levevej. Lasten tilbyder enhver køn pige i hendes første flor flere penge, end hun kan tjene ved arbejde på noget som helst andet felt, der står hendes køn åbent".[76]

Vi møder her atter frikonkurrencens moral om den stærkestes ret. Den samme betragtning, der gør den fattige arbejder til en blot vare til pengemandens berigelse, gør den fattige kvinde til et blot redskab for tilfredsstillelsen af mandens lidenskabelige drifter!

---

[73] Hafstrøm: Sædelighedsforholdene s. 19.

[74] Samme s. 29.

[75] Samme s. 5

[76] In darkest England and the way out s. 50.

Dog er fattigdommens resultater ikke udtømt i frembringelsen af alt dette menneskelige vraggods. Hertil kommer endnu alle de tabte muligheder, alt det, der bliver kuet i væksten, alle de gode spirer, som bliver kvalt i sjælen, alt det gode, alt det ophøjede, der kunne blive til guds og menneskehedens ære, som aldrig kommer til udvikling.

Og når der endelig snart daglig tales og skrives om alle de ulykker, der forårsages ved drikfældighed og fremlægges den ene plan efter den anden til indskrænkning af drikkeriet – herunder særlig forhøjet skat på de spirituøse drikke! – var det på tide, at man begyndte at få øjet op for den kilde til drukkenskaben, som ligger i fattigdommen.

Alene mangelfuld ernæring frister direkte til nydelsen af stimulerende drikke. Slås brændevinen ned i en slunken mave, skal der ikke meget til for at fremkalde en rus. Og er man først i vanen, så – ja vi ved jo, at vanen er det halve liv.

Det bedste middel imod drukkenskab ligger utvivlsomt i god, nærende, fuldt tilstrækkelig kost og dermed følgende betingelser for åndelig udvikling.

Men begge dele kræver andre og bedre sociale forhold. Ved opdragende arbejde for ædrueligheden således som det øves af afholdsbevægelsen, kan der gøres en del til ædruelighedens fremme, og vi ønsker den art virksomhed al mulig fremgang. Men ved forhøjede spiritusskatter vil man kun opnå at bringe de fattige fra asken og i ilden.

Vil man virkelig hjælpe arbejderne imod fristelsen til drikfældighed, usædelighed, forbrydelse, må man optage kampen imod selve den fattigdom, der danner det egentlige helvede på jorden.

Om dog blot en brøkdel af de religiøse kræfter, som anvendes på missionen, blev anvendt til armodens bekæmpelse!

Men – desværre!

Stillingen i denne retning karakteriseres bedst derved, at vil en mand, der ikke har andre kvalifikationer end et nogenlunde godt mundlæder, gå ud og prædike for de fattige, så står alle veje ham åbne, men vil en mand, der har godtgjort, at han forener fornøden evne med den gode vilje, sætte livet ind på at hjælpe arbejderne i deres kamp mod armoden, kamp for social frigørelse, så er – på de velstilledes side – noget nær alle døre og hjerter lukkede for ham.

Og dette i lige grad, om han nok så meget ønsker at øve virksomheden i pagt med kristendommens højeste og bedste idealer!

Dog burde navnlig den religiøse bevidsthed have forståelse af, at også for evighedslivet har det betydning, om gudsbilledet bevares eller krænges om til udtryk for dyr i menneskeham! –

Fattigdommens virkninger rækker endnu videre. Middelstandens mennesker har på den ene side armodens helvede gabende under sig med det frygtelige svælg, hvori alt virkeligt menneskeligt til enhver tid er udsat for fuldstændig at gå til grunde, og på den anden side udsigten til rigdommen med sikkerhed for dagligt brød og eneberettigelse til al offentlig indflydelse, anerkendelse og ære.

Stillet imellem disse to poler og undergivet vilkårene af den konkurrence, som selv biskop Martensen stemplede som "en indirekte nævekrig. En krig af alle imod alle, som vi ser det i dyreverdenen[77], og som andre af folkekirkens præster nu begynder at erkende for hvilende på et fuldstændigt "rovdyrs-princip"[78] piskes individerne i denne klasse frem i den vildeste jagt efter at tjene penge.

"Skaf dig penge, på ærlig måde, om det kan lade sig gøre, men i ethvert tilfælde, skaf dig penge. Det er den lære, samfundet hver dag og time tuder ind i ørene på sine medlemmer".[79]

I hvilken grad denne amerikanske erkendelse er universel, fremgår bl.a. af en artikel af den franske forfatter Leroy-Beaulieu, der uden modsigelse optoges i *Den danske Nationaltidende* den 2. maj 1894.

Det hedder her:

"Hvem er konge i de nuværende samfund? Det synes ubestridelig at være pengene. De har rejst deres trone på de historiske magters ruiner, og alt som de gamle autoriteter: religion, kongedømme, aristokrati synker i grus, er pengeherredømmet vokset, pengene er den sande suveræn, hvis vælde hverken bjerge eller have indskrænker; de hersker både over sjæl og legeme, og de mennesker er let talte, som ikke bøjer sig under åget. De er fulgt efter de henfarne guder som

[77] H. Martensen: Socialisme og kristendom s. 19.

[78] Pastor Kock på mødet i Odense i november 1894, Programmet 9-11-94.

[79] Henry George: Fremskridt og fattigdom s. 467.

efter de bortgangne konger og er blevet arvinger til de øde altre som til de tomme troner; ti det er til pengene og ikke længere til den himmelske fader, at de ny slægtled i deres hjerter henvender ordet: velsignet være dit navn, til os komme Dit Rige!

"Steg der en ny Moses ned fra bjerget og så sig om, eller kunne den korsfæstede atter kaste et blik ud over dem, han med sit blod havde løskøbt fra mammon, ville det skue, der mødte øjet, være folkenes dans om guldkalven.

"Vor rationalistiske tidsalder, der har frigjort sig for alle dogmer, er i begreb med at glide ind i et nyt hedenskab, hvori dog de hvide marmorguder fra Hellas og olympens skønne myrher mangler. Den sande, den eneste gud, som menneskene tror på og tjener, er pengene. Men hvor er Arons magre guldkalv efterhånden blevet tyk og fed! Dens tilbedere er mangfoldige som ørkenens sand, og ingen Moses kommer længere ned fra bjerget for at sønderslå og pulverisere den. De stolteste af vore sønner bøjer knæ for dens billede, og de kyskeste af vore døtre ophænger deres brudeslør på dens alter. Jøden har glemt sin Messias, og den kristne tænker ikke mere på frelseren, ti den ny tids Messias er pengene, og den ny forløser er rigdommen, som skal oprette det ny guds rige og åbne det forjættede land, hvor mælk og honning flyder rigelig for menneskenes børn. Børsen er blevet det ny Zions tempel, og Sinai, hvorfra loven kom, Horeb, hvor livets kilde udsprang, er stock-ekschange og wall-street".

Det mest betegnende for denne dans om guldkalven turde måske endda være det, at den stand, der nærmest er kaldet til at spille Moses rolle, den stand, hvis opgave det er at vidne om saligheden ved et liv i Jesu efterfølgelse, i vid udstrækning selv går foran i dansen. Selv når der for de fattiges skyld kræves rejst nye kirker, generer man sig ikke for at kræve embedslønninger på 7 á 10.000 kr. om året[80]. Og ikke en eneste præst træder frem nedlægger indsigelse imod denne ublu fordring, og hver gang, der forhandles om kirkeforfatning, løber hele forhandlingen ud i nødvendigheden af at bevare tienden.

Alene denne fremtoning taler desto værre tydeligere end mange ord.

Et karakteristisk udslag af konkurrencen og pengejagten i middelstanden foreligger i reklamevæsenet, der nok som vidner om, at

[80] Jævnfør forslaget om nye kirker i København.

det ikke i første række gælder om dygtighed og ærlighed, men derimod om udholdenhed i markskrigerens kunst!

Med henblik på dette udtaler en af vore gode, men meget tilbageholdne præster i et privatbrev.

"Ja, kunne vi komme til sådanne tilstande, at man kunne sige til sine børn: lær at gøre noget godt og dygtigt, så skal du nok få dit udkomme, – hvor måtte vi da ikke takke Gud! Men vi går jo alle med den fornemmelse, at der skal ganske andre ting til, når man skal frem i verden".

Heri har præsten ret: det er ganske andre ting, der skal til, når man skal frem i verden!

For at vinde prisen som markskriger tages alle midler i brug. En finder på et kneb, en anden på et andet. Gang efter gang hører vi oprigtige mennesker bekende: det er umuligt at komme gennem verden som en ærlig mand. Vi kan ligefrem ikke begå os, når vi ikke bruger samme midler som de andre. Når det hedder, at ærlighed varer længst, er det kun, – svares der, – fordi den bliver mindst brugt, hvorfor den ikke slides op!

Hvilket spild af kræfter foregår der ikke ved alt dette reklamevæsen! Hvilken demoralisation giver ikke dette markskriger-humbug anledning til!

Alt for at kunne eksistere og holde sig oven vande i kampen for tilværelsen!

Men medens kampen om pengene således raser, begynder allerede gengældelsens sikre lov sin straffende gerning i overklassen, fordi denne lever i åbenbar modstrid med både Guds og naturens love.

Det er Guds bud:

I dit ansigts sved skal du æde dit brød.

Den, der ikke vil arbejde, skal ikke have føde.

Arbejderen er sin løn værd.

Og disse bud er i den mest inderlige samklang med naturens egne love.

Naturen skænker formue til arbejdet, men til intet andet end arbejdet. Den, der ejer formue uden at arbejde, må enten have fået den skænket af eller taget den fra andre.[81]

[81] Jævnfør H. George: *Samfundsspørgsmål* s. 83.

Nu har også selve naturvidenskaben slået fast, at de lemmer, der er bestemt til arbejde men ikke tages i brug, svækkes og udarter. Den samme videnskab godtgør, at sikkerhed for tilværelsen uden personlig anstrengelse nedbryder det sædelige liv.

"Enhver grundsætning, som yder individet sikkerhed, uden at der tiltrænges nogen personlig anstrengelse, eller at dets evner tages i brug, er skæbnesvanger for dets moralske karakter.

"Alt, hvad der kan siges om lediggang i almindelighed, kan passende blive fremholdt til støtte for denne store praktiske sandhed.

"Alle nationer, der for tidlig er forsvundne, er blevet begravet i grave, som deres egen blødagtighed har gravet; alle de individer, som hurtig har sikret sig velstand ved heldige spekulationer; alle lykkens yndlinger; alle, som har været så ulykkelige at få en stor arv; alle samfundets snyltegæster; alle hoffets drabanter; alle tiggere på gaden – alle disse er levende og troværdige vidnesbyrd om, hvor sikkert gengældelsen kommer fra loven om snyltetilværelsen.[82]

Her er der ikke tale om nogen uretfærdighed imod andre. Her er det kun alene individets eget forhold til den naturlov, som kræver arbejde for opholdet, der peges på. Men i kraft af denne naturlov slås det fast, at det går med menneskene som med dyrene: de organer, der ikke bruges efter deres bestemmelse, udarter og dør.

I henhold hertil er det i virkeligheden lige så ulykkessvangert at leve uden arbejde som at arbejde uden at kunne leve[83]

---

[82] Henry Drummond: *Naturens lov i Åndens verden* s. 237-56-57.

[83] En ejendommelig men gribende begrundelse af alles pligt til arbejde er givet i den russiske bonde Timothy Bondareffs: *Arbejdet*, udgivet på fransk og engelsk af Leo Tolstoj.

Forfatteren hævder her, at der er to store religiøse hovedbud:

1) Med smerte skal du føde dine børn.

2) I dit ansigts sved skal du æde dit brød.

Det sidste er lige så ubetinget som det første. Men medens kvinderne har været nødt til at følge befalingen, hvad enten de er dronninger eller huskoner, så har en vis del af mændene unddraget sig for at opfylde deres pligt, for Ruslands vedkommende et antal af ca. 30 millioner, derfra kommer alle de sociale ulykker.

"Vi er fattige på grund af, at de er rige; I er rige på grund af vor fattigdom".

"Det brød, I æder, er vore legemer; den vin, I drikker, er vort blod."

Vi skal i et senere afsnit nærmere redegøre for den lovmæssighed i tilværelsen, som det er den moderne videnskabs store triumf at have bragt for dagen. Her skal vi kun fremhæve selve den kendsgerning, at naturens egne love varsler svækkelse og fald for de evner og individer, som ikke opfylder deres bestemmelse.

Denne lov virker så sikkert som tyngdeloven. Rundt omkring os ser vi dens virkninger. Om end i andre former, er demoralisationen ikke mindre i overklassen end i underklassen.

Overklassen lever uden at arbejde. Den kulturmission, som i tidligere tider retfærdiggjorde dette, har den ikke længere. Er noget sikkert, er det dette, at det ikke er overklassen, der bærer nutidens civilisation.

Det tilskud til kulturens fremme, som af penge-aristokratiet ydes ved væddeløb, jagtpartier og selskaber, ved hvilke enkeltmænd på enkelte dage lader kronerne rulle i titusindevis, kan undværes. Det samme gælder den fornøjelse at se millionærer pynte deres hustruers grave med blomster for 50.000 dollar om året. Dog hører dette og meget mere af samme art til de forholdsvis mere uskyldige fornøjelser. Langt værre er den ligefremme svindel, bestikkelse og bedrageri, som i voksende grad træder frem ude omkring i verdens store lande, og som også allerede har kastet mørke slagskygger nok ind over livet i vor eget land. Den berygtede Panama sag i Frankrig ved hvilken et komplot af pengemænd bortsvindlede et stort antal mindre bemidledes surt erhvervede sparepenge og brugte dem til at købe både presse og politikere, er kun et enkelt typisk eksempel på, hvad der i de senere år i stedse større stil foregår rundt omkring i landene.

Med henblik herpå bemærker præsten Schrempff i Würtemberg i bladet *Wahrheit*:

"En udbytter, en ågerkarl, en storsvindler, ødeland osv. det er de sociale brandstiftere omvæltere af den farligste slags. Alle Frankrigs socialdemokrater og anarkister er med hensyn til statens undergrav-

---

"Opfyldelsen af budet:

"I dit ansigts sved, skal du æde dit brod, ville forene alle religioner. Når menneskene har erkendt dette og ristet budet ind i deres hjerter, vil i løbet af et århundrede, måske i mindre tid, hele verden fra øst til vest, fra nord til syd, blive forenet i en tro, en kirke og en kærlighed".

Labor s. 112-19-130.

ning og omvæltningens fremme rene børn mod panamisterne og de bestukne rigsdagsmænd. Vi skulle mene, at en Reinachs, Hertzs, Artons og fleres gerninger overgår en ravachols, en Henrys attentater i statsfarlighed, ganske bortset fra, at de første har revet troen ud af de sidstes hjerter".[84]

Om forholdene i De forenede Stater skriver præsten Müller Eggen: "Arbejdernes ret trædes stedse frækkere under fødder.

"Pengemagten er den regerende; landets vigtigste embeder beklædes eller besættes meget ofte af hensynsløse sagførere, mægtige jernbanefyrster, grundrige monopolindehavere, som råder over millioner af stemmer eller repræsenterer værtshusholdermagten".[85]

Powderly fortæller, at jernbaneselskaberne ved opskruede takster plyndrer det arbejdende folk således for dets arbejdsudbytte. At "vi betaler lige så meget for transporten af 1 barrel mel eller 1 tons kul til markedet, som selve artiklen er værd, når den kommer til sit bestemmelsessted. Kul fordyres ofte 3 gange så meget ved transporten, som de oprindelig koster".[86]

Hjemvendte amerikafarere oplyser, at når landmændene efter meget besvær har fået prærien opdyrket, tager jernbaneselskaberne udbyttet ved takster, der er så høje, at når der skal forsendes 3 svin, går de 2 som betaling af fragten!

Disse påstande stadfæstes af professor R. Bacon i *The Yale Review*, hvor han fortæller, at the Southern Pacific Company har tilegnet sig 'hundreder af millioner dollars' ud over, hvad der kan anses for 'fortjente penge'.

"Og udsugelserne fortsættes fremdeles. Selskabet tvinger befolkningen til at betale skat til det; det bestemmer, hvilke byer der må trives og hvilke ikke; det leder de politiske valg efter sit hoved, lægger sit tryk på den lovgivende forsamling og ignorerer domstolene".[87]

Al ting bliver forretning i pengemagtens hænder: selv livets ædleste, fineste og mest ophøjede magt besudles og vanæres af pengegriskheden.

---

[84] Socialdemokraten 18. januar 1895.
[85] Et blik på vor tid. s. 158.
[86] Thirty Years of Labor s. 231.
[87] *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 9-10 hæfte s. 699, 1894.

Hvis der var noget forhold i livet, der kunne bevares uafhængig og upåvirket af de ydre forhold, måtte man have grund til at vente, at dette var at finde i ægteskabet; intet andet forhold rummer i sin ideale skikkelse så megen ægte poesi, intet andet forhold gennemspejler så rigt, hvad der er af guddommeligt i menneskelivet. Men ægteskabet i sin poetiske fylde med blot et glimt af guddommelig glans blomstrer kun der, hvor det bygges på kærlighedens grund. Det ægteskab, der ikke bæres af kærlighed, har i alle tilfælde kun liden sædelig værdi og er i mange tilfælde en fuldstændig karikatur af, hvad et ægteskab skal være. Men hvor mange ægteskaber er der vel, som udelukkende bygges på kærlighed? Arbejderne ved på forhånd, at ægteskab mellem dem og sønner eller døtre af fabrikanter og godsejere er en umulighed. De har derfor liden fristelse til ved forlovelserne at skele efter pengene eller jordegodset. Men hvor mange er der uden for arbejderklassens rækker, der ikke spejder efter at knytte penge, gods eller embeder sammen med ægteskabet? Deres tal er desværre vistnok ringe. Sikkert er det, at ægteskabsstiftelse pr. forretning er overordentlig almindelig. Lad os høre et nutidsvidne: "Over hele Tyskland florerer ægteskabsagenturerne og anses som en nødvendig offentlig institution.

"I England betragtes det som en af de mest indtægtsrige næringskilder at være ægteskabsmægler; de har deres skilte udhængt og deres kundgørelser i bladene som enhver anden stor forretningsmand.

"Kontorerne er altid fyldte med kunder. Man møder i bladene kundgørelser, som følger:

"33 unge damer mellem 16 og 30 år med medgift fra 2.000 til 25.000 kr. ønsker at finde passende ægtemænd".

"86 enker mellem 25 og 50 år har anbetroet os at skaffe dem mænd. De har en formue på fra 3.000 til 150.000 kr., som skal komme vedkommende ægtemænd til gode".

"En hel del ældre mænd af rang ønsker at blive kendt af ældre eller yngre damer med formue".

"Et fransk blad oplyser til forståelse af en kundgørelse som den sidste, at der i de europæiske lande findes i mængdevis af udlevede fyrster, ruinerede adelsmænd, fattige officerer, alle for det meste fuldstændige vrag, som må søge at redde sig ved et rigt giftermål".

"Som bevis på, hvor almindelig denne forretningsmæssige måde at afgøre ægteskabet på er blevet, skal meddeles følgende tildragelse, hentet fra et pålideligt tysk blad:

"En ung mand i Frankfurt averterede efter en smuk dannet hustru med eller uden formue.

"I løbet af nogle dage fik han over 3.500 svar. 2.000 af disse var fra Tyskland, de 1.500 fra andre lande. Og over 3.000 af disse kvinder, som tilbød sig, ledsagede deres breve med deres fotografier.

"Den stakkels mand blev rent forbløffet og forvirret. Han følte vanskeligheden ved at skulle vælge sin brud mellem 3.500 damer og 3.000 fotografier. Alene tilbagesendelsen af dette skønhedsgalleri kostede ham 300 kr."[88]

Den, der læser denne skildring, vil sikkert på forhånd være overbevist om, at den må være skrevet af en ægteskabsfjendtlig socialist. Vi må derfor skynde os at gøre opmærksom på, at den skyldes en – troende præst!

Når vi først er kommet dertil, at ægteskabet, det helligste forhold mellem menneskene, er blevet en blot og bar forretningssag, så har vi med det samme forklaringen på den fremtoning, at ægteskaberne i disse samme højere lag stadig bliver mere – "trekantede".

Kan vi tro vore moderne forfattere – og på dette område er der næppe synderlig grund til at drage deres skildringer i tvivl – er det snart reglen, at der til de "anstændige" ægteskaber i overklassen som nødvendigt tilbehør hører enten en elsker eller en elskerinde som tredje person i det ægteskabelige kløverblad.

Dette er ganske i naturens orden. Kærligheden er en magt, der kræver sin ret. Kan den ikke opnå, hvad den tilkommer i ægteskabet, baner den sig vej gennem – trekanten!

Og medens de trekantede ægteskaber er på vej til at blive den almindelige regel, vokser helt nye idealer frem angående forholdet mellem mand og kvinde.

Overalt, hvor kristendommen blev den sejrende kulturmagt, rejstes i sædelighedens navn kravet på renhed i ungdommen og troskab i engiftets ægteskab. Hvor ofte end denne fordring blev krænket, hvor mange frække synder der end gik i svang – aldrig blev de hand-

[88] E. Müller Eggen: *Et blik på vor tid*. S. 41-43

linger, der krænkede sædelighedens bud, aldrig blev de begåede synder ophøjede til idealer!

Men dette er, hvad der sker i vore dage. Gennem den fineste og mest parfumerede litteratur klinger ligefremt frækt det løsen:

Gennem mange til en!

Og salonernes litterater synger lystigt:

Hvad er vel 100 kys af et par læber
mod det at kysse 100 piger![89]

Det ene afføder det andet.

Kvinder, for hvem kærligheden kun er en forretning, eller som kun danner tredje høne i kurven, vil også helst se sig fritagne for moderkaldets hellige pligter.

Fosterfordrivelse hører derfor til de meget udbredte nutidssygdomme. Kun lidt af, hvad der i denne retning går i svang, kommer nogen sinde for dagens lys. Men der kommer nok til at stadfæste sygdommens og forbrydelsens overordentlige udbredelse. Præsten Müller Eggen hævder, at den amerikanske "kvinde, både den gifte og den ugifte, har en stærk modbydelighed imod at blive moder".[90]

Et borgerligt chicagoblad bragte i 1890 en række afsløringer, hvoraf det fremgik, at fosterfordrivelser "var meget almindelige", og at patienterne, der i dette øjemed betjentes af læger og jordemødre, kun "sjældnere tilhørte de fattige klasser, men almindelig netop 'fløden' af samfundet".

På lige linje med kvindernes aftagende tilbøjelighed til at blive mødre står den blandt overklassens mænd voksende utilbøjelighed til at indtræde i ægteskab. Fra paris-staden med de mange pragtfulde kirker og det talrige præsteskab – fortæller Max Nordau:

---

[89] Jævnfør følgende oplysning hos s. S.M. Hafstrøm: "Ikke få herremænd er usædelige og giver slet eksempel; det er jo rigdommens fare, at man har alt for rigelig lejlighed til, hvad man vil, og alt for lidt trang til, hvad man skal. – Man kan ikke uden harme høre om en 76 årig godsejer, der har holdt sit guldbryllup med stor stads, men endnu fortsætter det væmmelige liv med pigerne på gården og i omegnen, som han har drevet i over 50 år, og han mangler ikke åndsbeslægtede".

Sædelighedsforholdene i det danske folk s. 63.

[90] *Et blik på vor tid,* s. 88.

"Det moderne parisiske samfund er bekymret vidne til en smitsom indførelse af ungkarletilbøjeligheder. Familien skydes til side, ægteskabet bliver en legende. Den legitime hustru spiller ingen rolle længere i den unge mands drømme. Den tid, da han arbejdede med alvor og iver for at skaffe sig hus og hjem, og da livets poesi bestod i at sidde ved egen arne sammen med en elsket hustru og omgivet af lokkede børnehoveder, bliver kun en poetisk, sentimental myte. Man spørger 1.000 parisere, der står på livets tærskel ved begyndelsen af en karriere, om, hvad der fylder deres sjæl, og de 999 vil svare: Vi vil rigdom, vi vil rang og stilling, vi vil magt og indflydelse, vi vil berømmelse og ære, og vi vil nydelse! Man venter urolig og spændt endnu et ord, endnu et ønske, men dette ord bliver ikke udtalt, dette ønske bliver ikke ytret, ti ønsket om en hustru eksisterer ikke. – Den kendsgerning står fast, at mændene i stadig større grupper lister sig forbi ægteskabets tempel og med et fornøjet smil, som havde de gjort noget uhyre snedigt, forsvinder gennem de hemmelighedsfuldt halvåbne døre, bag hvilke den frie kærlighed vinker dem, og lige så åbenbart er det, at alle mulige forhold efterhånden afpasser sig efter denne kendsgerning."[91]

Denne fremtoning i forbindelse med kvindernes overtal over mændene bevirker, at der er et bestandig voksende antal kvinder, for hvem det ligefrem bliver en umulighed at nå deres naturlige kald: at blive hustruer.

I Danmark var der i 1890 54.573 flere kvinder end mænd, hvad der var lig med 1,051 kvinder for hvert 1.000 mænd.

I Tyskland – landet med de 14.000 evangeliske præster – findes allerede 4.500.000 kvinder, der ikke kan blive gift. Kun 61pct. af kvinderne bliver hustruer, 39 pct. må holde sig uden for ægteskabet.[92]

Med dette resultat er civilisationen i færd med at krænge sig om til sin egen karikatur. Sådanne sociale tilstande afgiver en frodig jordbund for den sæd, der udsås af mangegiftets prælater!

Og de kvinder, der udestængte af ægteskabet må virke som deres egne forsørgere, danner de konkurrenter, der driver mændene ud i

[91] *Paris og pariserne,* s. 265-67.
[92] *Mitteilungen des Evangelisch Sozialen Kongresses*. Februar 1894.

arbejdsløshed, medens de gifte kvinder med deres børn sidder omkring i hjemmene og sulter.

Det ene med det andet driver menneskene til en kamp for tilværelsen, der i den grad spænder deres nerver og slider i deres følelse, at det endog i stadig stærkere grad giver sig udslag i åbenbar sindssygdom.

"Hyppigheden af sindssyge har – for Danmarks vedkommende – været uafbrudt og forholdsvis stærkt stigende lige siden 1860, da den for begge køn under et udgjorde 117,2 for hver 100.000 indbyggere, medens den i 1890 var 179,6 for hver 100.000".[93]

I de forenede stater skal antallet af åndssvage fra 1880 til 1890, da folkemængden voksede med 23 pct., være vokset med over 100 pct.[94]

Med blikket fæstet på denne kendsgerning vil man finde følgende udtalelse af sindssygelægen Henry Mandsley i hans bog: *Sjælens fysiologi*, værd at påagte:

"En og sikkert ikke den ringeste af de skadelige følger, som opstår af visse ved vor nuværende kultur forårsagede tilstande, er den tiltagende frygt for fattigdom (!) og den lidenskabelige jagt efter rigdom (!). Vor tids praktiske evangelium, der over alt forkyndes, er det at tjene penge.

"I forretningsverdenen bliver der spekuleret på den værste måde, tusinder af mennesker bliver holdt i en stadig spænding og angst; en vedholdende sjælsbekymring forårsager en mørkhed i sindet, som såre let leder til sindssygdom.

"Men om det end ikke hos de fleste går så vidt, så øver denne lidenskabelige jagen i forretningslivet både i det store og det små en nedbrydende indflydelse på karakteren.

"Mennesket bliver derfor i vor tid i høj grad egoistisk; blottet for medfølelse for andet og andre end det, som kan bringe fordel. Der er således en åndelig og fysisk tilbagegang.

"Jeg finder det derfor min pligt at udtale, at nutidens overdrevne begærlighed efter rigdom, som lægger beslag på alle livskræfter, bevirker afkommets åndelige tilbagegang, fører til umoralitet, ånde-

[93] *Statistisk tabelværk* 1894.
[94] *Demokraten* 26. juni 1894.

lig slappelse og under visse omstændigheder til fuldstændigt vanvid". –

Vi har skildret de sociale forholds indflydelse på arbejderne, middelstanden og overklassen. Der står tilbage at se forbindelsen mellem de samme vilkår og den fastlønnede embedsstand.

Embedsmændene er folkets tjenere. De bør derfor være således stillet, at de føler deres afhængighed af folket og spores til dygtig og nidkær virksomhed i folkets tjeneste.

Under de forhåndenværende forhold er det imidlertid alt andet end interesse for det almene vel, der drager ungdommen til embederne,

Fra 1880 til 1890 voksede folkemængden her i landet med 10,33 pct.[95], hvad der altså var lig med en forøgelse af ca. en tiendedel.

I samme tidsrum voksede antallet af dem, der tog skolelærereksamen, fra 119 i 1879 til 220 i 1889, hvad der altså stærkt nærmer sig en – fordobling.

Fra 1873-74 til 1886-87 voksede antallet af eleverne ved de lærde skoler med en tredjedel. Det sidstnævnte år var det samlede antal 4.200.

Selv Danmarks Statistik erkender, at det er de såkaldte dårlige tider med de "trykkende og usikre livsvilkår" i de frie erhverv, der giver sig udslag i "at flere børn end ellers sættes i latinskolerne".[96]

Ved universitetet er antallet af studerende ligefrem fordoblet i det sidste tiår. I 1879 var antallet af dem, der blev indskrevet som studenter, 204. I 1889 var antallet 401.

Om denne overordentlige forøgelse hedder det i Danmarks Statistik: "En sådan uforholdsmæssig tilvækst af de studerendes antal medfører adskillige ulemper og sociale farer". "Tilstrømningen er blevet så voldsom, at man må imødese en fuldstændig overproduktion på dette område".[97]

---

[95] *Statistisk tabelværk* 1894.

[96] Supplement s. 550.

[97] Samme s. 548.

Et betegnende eksempel på den fare, der knytter sig til overproduktion af studerende, meddeles i *Politiken* for 23. februar d.a. Der fortælles: "En dansk læge har i denne vinter for første gang måttet søge fattigvæsenet. Det er en ganske ung mand på ca. 30 år. Da han havde taget sin eksamen, ned-

Selv statistikkens meget konservative forfattere erkender forbindelsen mellem de sociale tilstande og antallet af studerende, og hele denne voldsomme produktion af embedsmænd er foregået netop i det tiår, da hele hærskaren af højskolemænd og grundtvigske præster har prædiket imod eksamensvæsenet!

Også på dette område stadfæster det sig. At de økonomiske forhold er stærkere end alle prædikener.

Med hensyn til de forskellige studiefag viser det sig også, at det ikke er faget men de penge, der kan tjenes på det, der bestemmer, hvad det er for en virksomhed, studenterne knytter sig til.

Til præstegårdene knytter sig de sikreste indtægter. Ergo: er det også teologien, der viser den største tiltrækning på de unge.

Antallet henholdsvis af læger, jurister og teologer ses af følgende tal:

	1880	1890	Tilvækst.
Læger	29	49	20
Jurister	33	56	23
Teologer	35	59	24

Tager vi året 1888 er teologernes antal endog 73, tilvæksten altså 38. Den statsvidenskabelige eksamen blev i 1879 bestået af 7 og i 1890 af 7!

Der knytter sig ingen fede embeder til denne eksamen. Hvor meget end det sociale spørgsmål brænder, er der ingen udsigt til en fed praksis for i nationaløkonomer. Ergo ender tiåret, som det begyndte med et antal af 7. I et enkelt år 1882 kulminerede antallet med 13, i flere andre år har det været nede på 3 á 4. I indeværende år har slet ingen taget denne eksamen!

Hvor dog tallene afspejler de sociale tilstande!

Bestemte årsager. Bestemte virkninger!

Med de forhåndenværende sociale forhold vil overproduktionen af embedsmænd vokse fra dag til dag. De farer, som knytter sig til denne udvikling, er ikke ringe.

---

satte han sig som praktiserende læge i en provinsby. Han skal ikke være forfalden til nogen art af laster. Årsagen til hans ulykke må vist nok alene søges i, at han aldeles ikke fik nogen praksis og altså heller ingen fortjenester!

Det koster penge at studere. Jo mere kampen for tilværelsen tilspidses, desto mere vil adgangen til eksaminerne blive et privilegium for de rige. Dette betyder for det første, at adgangen er stænget for de ubemidledes børn, selvom de i nok så rigt mål besidder alle mulige kvalifikationer, medens overklassens børn bliver selvskrevne, selvom de nok så meget mangler kaldets og evnernes adkomstberettigelse.

Og lykkes det også en og anden ubemidlet student under særlige forhold at slippe forbi det grønne bord, er de som kandidater lige uheldigt stillede.

Hver gang, der er et embede ledigt, søges det af lige op til et halvt hundrede. Kun en kan få det, – Hvad skal de øvrige?

Ingen er så umulige ved det legemlige arbejde som de eksaminerede personer.

Dyrke fri videnskab? Ja, men det er de regerende klasser, som råder både for anerkendelse og stipendier. Blot for at leve må der stræbes efter at skrive til de herskendes behag. Ved at sætte videnskabens stempel på gamle mosgroede meninger åbnes der i alt fald en chance for at tjene brødet, og er man lidt heldig, til noget mere. Ved at stille sig på de undertryktes side, ved at knytte sig til ideer, der gør oprør i videnskabens verden, har man selv med en 1. karakter kun udsigt til – sulten!

Enhver hytte sig, og fanden tage den bageste, – det er jo nu en gang frikonkurrencens moral!

Gamle fordomme helliges i videnskabens navn! Sandheden bliver husvild selv i videnskabens verden! Det er den tilstand, som det litterære proletariats tidsalder åbner os udsigt til!

Størst fortræd gør dog de teologer, der optager deres gerning uden andet kald end det, der ligger i, at de lige så godt kan tjene deres brød ved at prædike som ved noget andet.

På den ene side kræver de anerkendelse som Guds udvalgte tjenere. På den anden side er det vitterligt for alle, at de kun væver kirkens vadmel for at erhverve sig tiende og offer. Selv mange af de bedste præster ligger under for den tingenes tilstand, at de danner den eneste stand i landet, der med deres faste, gennemgående ret rigelige indtægter lever som på fredlyste oaser, der ikke nås af samtidens fortvivlede kamp for brødet. Medens småbørn fryser ihjel på tagkam-

rene, mens mødrene søger efter arbejde"[1] ser vi alvorlige præster fordybe sig i og udfægte vældige kampe om sådanne livsspørgsmål som opfattelsen af og grænserne for den "kenotiske kristologi", som ingen dødelig forstår, og hvis tilværelse læge kristne i almindelighed heldigvis ikke har den mindste anelse om!

Men når lægfolk stiller sig ligegyldige over for den art teologisk tankeleg, når de tager sig den frimodighed at stemple de teologiske betragtninger som stene for brød, er der kun alt for mange præster, der heri ser et udtryk for had til kirken, for oprør imod Gud! I stedet for at drage menneskene til kirken jager de dem længst muligt bort fra denne!

Medens de mange vender kirken ryggen, indplantes og opretholdes i de få, som kommer der, religiøs erkendelse, der kan ligge menneskealdre bag den, hvortil den oplyste menneskehed i øvrigt er nået frem, hvad der atter bevirker, at der hos kirkegængerne udvikles en tænkemåde og et bevidsthedsliv, der gør dem fremmede for og ofte fjendtlige imod de kulturtanker, der i lige grad skal frem til Guds ære og menneskenes gavn!

Hvor dette sker, er det præsterne selv, der i stedet for at fremme hæmmer Guds sag på jorden. –

Med fremhævelsen af dette skal vi standse rækken af beviser for forbindelsen mellem de sociale vilkår og den sædelige og åndelige tilstand i folket.

Vi har set de moralske og åndelige skibbrud inden for de enkelte folkelag. Vi har set, hvorledes det blandt arbejderne er fattigdommen, blandt middelklassen konkurrencen, blandt overklassen lediggangen og blandt embedsmændene sikkerheden midt i den almindelige utryghed, der foranlediger det moralske og åndelige forfald.

Med blikket fæstet på de fremdragne kendsgerninger må vi sande, hvad Th. Carlyle erklærede allerede i 1843:

"Hele dette mammons-evangelium om tilbud og efterspørgsel, konkurrence, lad-det-passe-sig selv, og fanden tage den bageste, begynder at blive et af de nedrigste evangelier, som nogen sinde er prædiket på jorden; eller rent ud det allernedrigste".[2]

---

[1] *Nationaltidende* 20-2-95,

[2] *Svundne tider og nye,* s. 219.

Ja, allerede den gang begyndte frikonkurrencen at blive det allernedrigste "evangelium", som nogen sinde havde været prædiket på jorden. Men hvad der den gang begyndte, er senere blevet fortsat således, at enden i enhver henseende svarer til begyndelsen.

Det er derfor på tide, at dette bliver således erkendt. At den sociale udvikling kan blive ledet ind i et nyt og bedre spor.

VII. Den sociale fallit.

Vi har påvist, at det herskende økonomiske system i virkeligheden fuldt ud har bekræftet sin egen fallit både iblandt arbejderne, middelstanden, overklassen og embedsstanden. Dette svarer ganske til den fallit, som den herskende nationaløkonomi i følge de anførte udtalelser af professor Vestergaard har spillet i teorien.

Vi skal nu vise, at den samme fallit endelig også kan konstateres i den praktiske politik.

Fallitten viser sig for det første ganske i almindelighed deri, at det ikke inden for den herskende nationaløkonomis ramme har vist sig muligt at give anvisning på en eneste reform, der væsentlig ville kunne indskrænke end sige fjerne nogen af de onder, som vi har påpeget i de forskellige klasser. For det andet har vi en ligefrem højtidelig falliterklæring foreliggende fra officielle repræsentanter for de konservative partier. Vi sigter her til udtalelser i den betænkning, som Næringskommissionen afgav i 1893.

Den høje kommission ser meget vel, at de sociale onder for en væsentlig del bunder i den fri konkurrence, idet den herom udtaler:

"Klagerne er omtrent enslydende i alle civiliserede lande, hvor i løbet af det sidste halve århundrede den frie konkurrences princip har afløst den tidligere, ved forskellige skranker bundne eller dog indsnævrede virksomhed på næringsområdet. – Ihvorvel den nye ordning utvivlsomt i det hele har bragt et hidtil ukendt opsving i handel og industri, kan det dog ikke længere nægtes, at erhvervslivets udvikling samtidig har medført meget alvorlige ulemper i social henseende. Den undertiden hensynsløse udnyttelse af arbejdskraften skabte arbejderproletariatet og stillede arbejdsgiverne og arbejderne ofte i forskellige, hinanden fjendtlige lejre. Den forhen så talrige tab af solide, dygtige småhåndværkere, der havde afgivet garanti for en rolig og sund udvikling af samfundet svandt mere og mere ind og bukkede under i konkurrencen med storindustrien, og mangen en handelsvirksomhed, som med en lille kapital skaffede underhold for en tarvelig familie, måtte opgive kampen med den store kapital, eller ved masseindkøb kunne drage kunderne til sig ved billigere priser. Det er i disse tilstande, at de hos os som andet steds fra de næringsdrivendes side rejste klager bunder".

Denne udtalelse er i høj grad ejendommelig ligesom socialismen erkender den kongelige kommission både, at frikonkurrencen har ophobet store rigdomme – "ukendt opsving i handel og industri" – og at den har medført meget alvorlige ulemper i social henseende. Ligesom socialismen erkender kommissionen,

at arbejderne under frikonkurrencen er blevet hensynsløst udnyttede,

at frikonkurrencen har skabt arbejderproletariatet.

at frikonkurrencen har stillet arbejdsgiverne og arbejderne i to hinanden fjendtlige lejre,

at frikonkurrencen udrydder både de små håndværkere og de små handlende.

Med andre ord: den kongelige kommissions betragtning af samfundstilstanden falder i alt væsentligt sammen med socialismens kritik!

Dette fortjener i høj grad at påagtes. Mere og bedre vidnesbyrd om sandheden i og berettigelsen af socialismens kritik end den, der ligger i, at den stadfæstes og bekræftes af en kongelig dansk regeringskommission, kan vanskelig forlanges. Når vi derimod går til opfattelsen af, hvad der kan gøres for at modvirke de forhåndenværende sociale onder, er der en forskel til stede, der er lige så stor og lige betegnende for begge parter.

Kommissionen fortsætter: "Denne dybere, man kunne sige fundamentale grund til klagerne, kan imidlertid ingen lovgivning fjerne! Kampen mellem den store og den lille kapital har bestået til alle tider og under alle forhold. Og den vil vedblive så længe det menneskelige samfund arbejder".

Her har vi liberalismens praktiske politiks højtidelige falliterklæring, udstedt på regeringens vegne af 25 repræsentanter for de borgerlige partier, efter at de i 3 år, siger og skriver tre år, har gransket over veje og midler til fremme af folkets sociale velvære!

De værdige repræsentanter ser onderne. Men de kender ingen midler imod dem, slet ingen. De har ikke mindste anelse om, at der i vore dage er kommet nye kræfter ind i tilværelsen, som har en særlig mission at udføre, og med hvilke der skal løses særlige historiske opgaver.

For kommissionens blik er tilværelsen en eneste stor håbløshed.

I følge dens opfattelse er vi henvist til at fortsætte den udvikling, der hensynsløst udbytter og proletariserer arbejderne, stiller arbejdere og arbejdsgivere i fjendtlige lejre og til fordel for storkapitalen dræber den hele middelstand.

Mere åbenbar falliterklæring kan vanskelig tænkes. Efter denne betragtning er det kun idel mørke, der hviler over tilværelsen. Ikke en strime klar himmel er at opdage, ikke et glimt selv af den mindste solstråle bryder igennem. Armod, last og fortvivlelse over alt!

Det er teorien om kampen for tilværelsen sat i system. Som rovdyrene, der æder deres svagere medskabninger, som de store fisk, der æder de små, som stormen, der knækker de svage planter, som de store bølger, der sluger de små både, således er og må til dagenes ende det samfund være, som menneskene skal leve i, som de skal agte, ære og respektere.

Kan så nogen undres over, at menneskene bliver pessimister og pessimisterne selvmordere?